

МАРУСЯ

Оповіданє В. Г. Короленка.

I.

Ми їхали верхи долиною Амгі. Коні бігли підтюпцем по колії якутського шляху.

Сі шляхи зовсім не схожі на руські. Вбита возами руська дорога стелить ся скатертю між зеленими нивами. Тут шляхи втоптують ся копитами верхових коней. Дві глибокі борозни, розрізнені міжником, по якому росте трава, лежать по середині. Вони однаково глибокі і вирисовують ся виразними лів'ями полевого гла. Коли їдуть двоє — вони плентають ся обік, лїниво розмовляючи про сільські випадки, про покоси або приїзд начальства. Трое поряд ївдять уже далеко рідче, четверо вже укладають ся по дві пари, одна за одною. Через те кілька пар побічних стежок визначаєть ся усе слабше і слабше, і гублять ся ледви помітним слїдом у траві.

Шлях, яким ми їхали погідного дня на початку липця, був широкий і відповідно ще добре втоптаний: коло шести помітних борозен, ріжної глибокості, бігло рівнолежно, лїниво і спадисто звиваючись широкими луками.

Трави сього року були пишні. Якут, що їхав на зустріч, бачив ся нам за закутом лише своєю шпильастою шапкою, піднесеними рукавами свого каптана і часами тільки струхувалась над зеленою стїною голова його коня. Він розминув ся з нами, привітавшись звичайно, і прискіпшивши ходу незабаром зовсім зник серед хвилястого зеленого моря.

Зробилось ніби ще тихше і ще пустійше. Сонце висіло над далеким краєм гір. В літку воно стоїть у сих місцях не високо, але сьвітить своїм косим промінем трохи що не цілу добу, сходячи й заходячи майже на одному місці. Земля розгріваючись спокійно, але стало, не встигає добре охолонути за коротку ніч з її передранковим туманом, і в полудень північне літо палає спекою і виблискує своєю відмінною принадою, тихою і сумною...

Далекі гори, овіяні синявою млою бовваніли і, здавалось, розтоплювались у своїй стомі. Тихий вітер ворухив густою травою, що мерехтіла різнобарвними когутиками, кашкою і якимись іще незчисленими жовтими та білими головками. Нашим незанузаним коням досить було повернути голови зі стежки, аби схопити, навіть не нахилиючись, пучок соковитої трави з міжника, — і вони бігли далі, помахуючи стиснутими в зубах пишними китицями. Де-не-де відкривались навкруги невеликі озерця, ніби шматки синього неба, що впали на землю серед смарагдової зелені... І від усієї сеї тихої краси ставало ще сумнійше на серці. Здавалось, що сама пустеля сумує об чомусь далекому і невизначному, в замисленій стомі свого короткого літа.

Ми поминули невеликий гурток юрт, що розкинулись на горбку над озером, і зелені луки знову прийняли нас у свої мовчазні обійми. Дорога стала вузша, побічні борозни слабші, трава по міжниках ще висша і пишнійша. Долина скочувалась до берега річки. Гори другого берега вже не туманились, але виступали скалубами камінястих ярів, що нагороїжились островерхими модринами.

На ліво теж наближались усе горбки, розрізнені вузькими крутими долинами, по яких текли тихі невеличкі річки амгинського басейна. Сими річками ходили „вільно і без охорони“ табуни кобил, що належали до якутських „богатирів“ дідичів, які встигли і тут на лоні майже непочатої природи захопити красші кути божої землі.

Один із таких „богатирів“ трапив ся нам на зустріч. Він сидів на високому сідлі, ніби величезна башта, в плюшевому каптані і рисій шапці, а два сухорляві „джеранаси“, старці, щось на подобу кріпаків або невільників, бігли високом біля його стремен, супроводячи богатиря від його юрти до других, де живуть такі-ж нещасливці. Богатир оглядав власних людей і власні табуни... Прості звичаї дітей природи виявляли й прості форми первісної суспільности.

Часами лунав поміж горами глухий тупіт кінських копит, і табун, здичілий і випасений на ситих травах, вискакував із щілини на луки, принажений пирханєм чи іржанєм наших коний. Кобили насторочивши вуха і чепурячись виявляли велику цікавість, але поводитр жеребець зараз витягав, як розгніваний гусак, свою довгу шию і майже волочучи по траві пишну гриву, робив широке колесо округи табуна, страхаючи легкодумних красунь і заганяючи їх назад. Коли кобили не важучись не слухати і удаючи, що вони самі налякані, зникли знову за річкою, в глибині міжгір'я, — вартовий жеребець вибіг звідти назад, і все мотаючи головою та стелючи гриву, грізно підбіг до нас, пильно і цікаво назираючи наші заміри. Наші коні здригались від нетерплячки увійти в ті чи иньші, приятельські або ворожі відносини з подібними до себе, і нам доводилось тоді надто часто удаватись до кінців поводів, якими ми похльостували їм боки, поки жеребець провівши незнаних гостей в пів верстви, весело повертав ся назад до свого гарему...

Тоді коні самі сумно звішували голови і тихо та лїниво підтупцем продовжали бігти розкішними, пустими луками, а нам ставало ще нуднїйше, — тиха та мовчазна краса пустелі гнітила ще більш, мовчанка її важче наповнялась якимись маревами, невиразними мов тумани бажаннями та образами. Око неспокійно шукало чогось у далечині, що мінялось що разу. Але йому стрївав ся лише лїнивий димок від юрти біля озера, або якутська могила — невеликий зруб на взір хатинки з високим хрестом — загадково дивилась із горбка над водою, овїяна журним шепотом дерев.

II.

— Погляньте-но, — промовив раптом мій товариш, стягнувши повід коняці, що розбіглась було.

Ми давно їхали вузкою стежкою, якої дві-три колїї ледве розрізували зелену цілину пишної луки. Ми десь то збочили з переїздної дороги, але мало клопотались тим, бо гори другого берега добре могли служити нам за компас. Тепер на зустріч нам виростав молодий яскраво-зелений лісок, над якого верхів'ям уже зникали крейдяні скелі. Наша стежка вбігла несподівано в обшир обгороджену з двох боків парканом, де-не-де навіть тином, що не часто трапляєть ся в сих широких місцях, і незабаром димок засинїв перед нами на зеленій стїні ліса.

Ми озирались з дивом: рілі, хоч і не густо, се одначе звичайне явище в сих недалеких улусах, але огорудів Якути зовсім не знають іще. Де-не-де, правда, переїжджаючи присілками, ми стрівали шматки ґрунту старанно огоруджені високими штахетами або тном. Натрапивши у перше на таке місце далеко від житла, я подумав, що се кладовище або старе поганське мольбище, захищене від стороннього ока. Але мені пояснили, що се сільські сади, — відай теж щось на подобу кладовища, де заховані добрі адміністраційні наміри. Один із ґубернаторів високої душі, Німець, великий знавець і аматор садівництва, наказав строгими циркулярами, аби по всіх селах були заведені сади. Якути вволили волю начальства: призначили по шматку ґрунту і обгородили його міцним частоколом, зоставивши лишень один вхід, що замикав ся на замок, від якого ключ доручав ся окремому виборному. Далі одначе справа не пішла. ґубернатора давно вже нема, але до сієї пори старанно обгороджені порожні майдани свідчать про його добрі заходи. Сліди міжників та грядок давно щезли під незвичайно буйною зарослю лопухів та бодяків, захищених навіть від сильного вітру.

Тепер ми на диво бачили розложистий і чудово оброблений огоруд. Високі грядки зеленіли вже бадиллям картоплі і кучерявими гичками моркви. Блідовзелена капустина росада стирчала рядками в неглибоких ямках, що чорніли ще від рясного поливання. По тичках заплітав ся горох; в невеликому зрубі саморобного парника, в ватишку, зеленіли парості огірків, що очевидно були старанно захищені від ранішніх не довгих, але острих приморозків, які часто в протягу трьох четверть години досвіта зрівають завязки навіть серед літа. Неподалеку хвилював невеликий ланок озимини, що вбивалась у колоски.

Але найбільше здивувала нас невелика хатинка, що стояла посеред сього тихого зачарованного кутка. Се не була юрта з похилими стінами і не сибірський „амбар“ з простим зрубом і рівною земляною покрівлею, — а справжня українська хатка з солом'яною стріхою і стінами старанно вимазаними білою глиною. Тільки вікна по части з лосняку, а по части зі скалок скла, що вправлені були до мережаної берестяної рамки, відрізняли се житло від якоїсь чернигівської або полтавської хатинки. Здивований несподіванкою зір мимоволі шукав колеса на покрівлі в сім'ю бузька і високого журавля біля криниці. Та замість бузьків над полянкою носили ся

північні орли з пронизуватим викриком молодого жеребця, а що до криниці, то її очевидно не було треба. Неподалеку, у кількох десятках сяжнів за хатинкою, важко відтіняючи безхмарне небо, лежало невелике озерце. Посеред його, ніби розкидані кимсь чорні грудки, дрімало в десять качок, безжурно заховавши голови під крила... Качки були дикі, ліс був листатий, сибірський, чужий і сій хатці з солом'яною покрівлею і сям грядкам...

Мій товариш, родовитий Українець, підвів ся на стременах і обличчя його навіть злегка почервоніло під густим загаром. Він дивив ся на вкруги, але нікого і нічого не було видно. Вітер шелестів з тиха соломою покрівлі, ледве-ледве шелестіла тайга, тільки жалібний уриваний крик орла або шуліки прикро нарушав тишу. Здавалось, що ось ось зараз здрігне щось і вся та омана українського хутірка розпливеть ся, як димове марево...

— Гей, а хто тут у Бога вірує? — крикнув він на рідній мові, на якій не балакав при мені ще й разу.

Щось зашамотіло під тином, якраз коло нас.

— Ой, лихо! — промовив ніби наляканий жіночий голос, і худорляве молоде лице з чорними очима зразу підвелось над тином. Лице було смаглясте, голова повязана по українському очіпком, очи бістрі і живі, дивились з виразом цікавості і переляку. Було ясно, що жінка захоплена несподівано появою невідомих людей, навмисне ватаїлась під тином в надії заховатись від некликаних гостей.

— Здоровенькі були, — весело промовив мій товариш.

Незнайома мотнула головою, і в її великих очах цікавість узяла верх над переляком. Вона підвелась із-за тину і нахилилась, оглядаючи нас бистрим, блискучим поглядом, від голов до копит наших коней... Як здаєть ся, сей огляд не вияснив їй нічого: її тривога не зміцняла ся і не зменшала ся, а цікавість зосталась незадоволеною. Але в її чорних очах все-ж мигтіла хутній неприхильність. Очевидно смуглява красуня мала надію, що ми не діждавши запросин, спитаємо, як виїхати на переїздний шлях і рупшимо своєю дорогою далі.

Та ми не хапали ся їхати і до того-ж були дуже зацікавлені.

— Чия хатка? — спитав мій товариш.

— А важ на що? — відповіла незнайома запитом і з неохотою додала:

— Ну, Степанова та моя..

— Чого вам ще треба і чому ви не від'їздите? — ніби казав її неприємний погляд.

Ми чули вже давніше ймення сього Степана, так само чули, що у нього хазяйка-красуня. Про се переказував нам якось засідатель Федосєєв, чоловік веселий, добросердий і охочий до життя. Одначе на жарти поштового інспектора з сього приводу він якось заклопотано підвів брови і помотав головою.

— Ну, ні, батеньку, помилились. У них там на озері така... як се, панове, мовить ся по письменному...

— Іділля, — підказав хтось із нас?...

— Ото-ж, ото-ж. При тім Степан сей і красень і шибеник шалений, і до того вони числять себе законним подружжєм. Дідько їх знає, — вінчані якось по бурлацькому звичаю.

Взагалі по пустельних місцях особиста повага чоловіка більша, і Степанове імя висловлялось у нас на слободі доволі часто з відтінком значности і якоїсь пошани.

— Ми з Степаном доволі знайомі, — хвалячись казав осадчий, Мін Істебан біллем. — Я Степана... я Степана знаю, — казали Якути, весело киваючи головами. Казали навіть, що в Степана ставав, їздячи по єпархії, сам архиєрей. Цілком зрозуміло, що ми оба були зацікавлені.

— А де-ж хазяїн? — запитав я, безпомічно озираячись і шукаючи якої приклучки зостатись...

— Нема Степана, поїхав на слободу, — відповіла молода жінка зовсім сердито. — Не швидко й повернеть ся.

І її чорні очи впили ся в мій верблюдовий каптан у розводах на полах, які носять рудокопи. Здавалось, чоловік одягнутий у такий каптан, не міг покладати надії на її ласкавість.

— Ну, їдьте собі з Богом, — закінчила вона вже цілком отверто. — Нема Степана.

Але на той час на озері з другого берега гримнув вистріл. Зняв ся білий димок. З чагарів підвів ся чоловік. Крижанки здивовані несподіваним вистрілом важко здіймали ся над водою помахуючи серповатими крилами, що на силу уносили важке кругле тіло. Орлята запищали несамовито і незичливо; по всьому озеру, оживляючи сонну поверхність, заходили і заблимали круги, і на хвилину трівожна метушня наповнила тихий закуток.

Та тільки на хвилину. Небавом круги зникли, озеро згладилось і знову засніло, громада крижанок зникла за лісом, і знову

зашепотіла тайга. Молода жінка, здригнувши від вистрілу, дивилась на озеро. Там на невеликій дарабі, звязаній із брусів, виднів ся стрілець. Одною рукою він попихав ся сулóm до того місця, де на самій середині лежали дві вбиті крижанки, а другою часами прислонював очи і дивив ся з під долоні в напрямі до нас. Ми все ще сиділи верхи і наші постаті добре було видко з озера...

— А се хто-ж? — спитав ся я усьміхаючись. Молода жінка трохи засоромила ся, та зараз здвигнувши плечима приняла давній зачипний вираз. Здавалось, що вона не має заміру ні бентежитись, ні церемонитись з нами, уважаючи мабуть, що се надто багато чести для нас.

За кілька хвилин стрілець пристав до берега і радісно справив ся до нас.

III.

Очевидно господар був більше радий гостям, ніж господиня. Він жваво перескочив через тин, що розділяв нас, і ступав просто через грядки. Рух його був сквалний і бистрий. В тім русі і в виразі обличчя мені вбачалась ніби навіть тривога, що ми поїдемо, не дїждавшись його. Наблизившись на скілька кроків, він поклав на землю рушницю, кинув тут-же побитих крижанок і ввічливо скинув шапку.

— Марусе, — непривітно сказав до неї, — дурна!... Ти чом не кличеш гостей у хату?

Жінка прикро здвигнула плечем і подивилась на нього тим-же зачипним поглядом, яким недавно дивилась на нас. В ньому видко було неприхильність до нас і упертість.

— Біжи чайника настановляй, жвавійше! — гримнув він. — Прошу, всядьте з коней. Ми добрим людям раді...

Маруся з наївним зачудуваннєм подивилась на нас ще раз, і мій каптан, здаєть ся, знову викликав у ній сумнів. Як би там не було, змірявши нас знову своїм палким поглядом, вона усьмінулась сама до себе незвичайно лагідною усьмішкою, в якій просвічувало швидче примирє, ніж рішучий мир. Нахилившись, вона підняла з землі рушницю та побиту птицю швидко, і її стрункий стан замаячів між грядками. Босі, засмалені ноги, що видко було з під короткої спідниці, звично і хвятько ступали по вузьких і глибоких борознах города.

-- Пробачте, панове! Дика вона в мене, — промовив Степан, і додав приниженим голосом:

— Мабуть думала, що рудокопи... Боїть ся.

— Чого-ж?

— Кликали тут мене в рудокопну партію, — сказав він трохи на бік.

— Не бійте ся, Марусе! — крикнув шуткуючи мій товариш. — Ми не зманимо вашого Степана.

Вона тільки пішла хутше.

— Не йме віри, — пояснив Степан з відтінком задоволення. Він перескочив через огорожу і живо взявши наших коней, повів їх у двір. Се був чоловік високого росту, з широкими плечима і струнким, тонким станом. У нього були ясно-блакитні очи, біляве волосє і майже зовсім білі вуси, що чудно визначали ся на дуже засмаленому червоному лиці. Його можна-б було назвати дуже гарним, коли-б не якась тьмяність ніби заслоненого чимсь погляду та не сї надто вже білі вуси на темному лиці, що робили його схожим на негатив портрета. Губи у нього були повні з якоюсь чудною збіркою, — недоладною, що псувала загальне, доволі приємне вражінє всеї фігури. Щось ніби вже надломане, не цілком нормальне, хоча й сильне, почувалось у сій оригінальній в усякім разі людині. Родом він, як виявилось потім, був донський козак...

— Ну, отсе вам на руку, — промовив усьміхаючись мій товариш, коли Степан з кіньми відійшов подалік. — „Справжня, кат його візьми, як се по письменному кажуть — іділля“, — додав він, вдатно перекривляючи засідателя Федосієва. — Тепер уже будете ви з нього вимотувати та записувати...

IV.

За пів години ми лежали на соковитій траві неподалеки від хатинки. По середині витріскувало огнище, а у залізному казані почивала закипати вода.

Пустеля повернула знов до давнього життя, не звертаючи уваги на невеликий оброблений куточок: орли, шуліки знов розливались своїм посвистом і перериваним та неприємним писком, по гиллях модрич чутно було ліниву шамотню, а качки забувши, або й не знавши навіть про недавній сполох, знову розсипались чорними грудками по гладкій воді озера.

— Так цікавитесь? — казав Степан. Він лежав біля вогнища, звернений лицем до хатки, коло якої поралась, щось готуючи, Маруся.

— Так, йому хліба не давай, — шуткуючи промовив мій товариш. — І зараз, глядіть, запише.

— А що-ж, — відповів Степан. — Я вам правду буду казати, панове. Коли-б описати все, що, приміром, зо мною було, — вийшла-б ду-уже цікава сторія...

Він очевидно був не від того, як і багато товаришів його, що охоче переживали в оповіданнях власні пригоди. Проте в дійсності біографії багатьох із сих оповідачів, оповіджені в душній камері або біля вогнища, здатні були викликати найпильнішу увагу. Я дуже любив сі оповідання, хоч нероз були вони приправлені вихвалкою, або значною примішкою поетичного вимислу; але тепер мене далеко більше цікавила історія Марусі, і я бояв ся дуже довгого приступу. Мій товариш мабуть відгадав мій настрій.

— Де вже все, — сказав він із відтінком легкої іронії в голосі. — Скажіть хоч те, як се ви вінчали ся по бурлацьки?

— Чули, значить?

— Як не чути? Чуткою земля повна.

— А як вона потрапила на Сибір? — спитав ся я, боючись, що Степан зауважив іронію в словах товариша. — Я гадаю, що вона просто пішла за вами...

— Від старого чоловіка переселенця, — підхопив мій товариш.

— Ні, панове, помиляєтесь. Вона була засуджена на каторжні роботи.

— За що? — мимоволі вирвалось у мене.

— Далєбі, панове, не знаю, — сказав Степан ніби перепрошуючи, що не може задоволити нашу цікавість. — Не каже ніколи. Почну деколи питати, — плаче тільки, заливаєть ся слізами. Дальше почне її трясти, бєть ся, ніби наврочено їй... Краще, каже, вбий мене... І чого боїть ся дурна: я ось до дому листи писав... Тут кому яке діло...

— Ну, добре, — перебив я, боючись, аби голос Степана не дійшов до Марусі, що промивала щось біля призби. — Як-же все таки ви стріли ся?

— Стріли ся ми на шляху, біля Чіти. Діло, коли розповісти вам порядку, ось як вийшло. Ранньої весни я з товаришем вибіг із

каторги, в копальні. З початку крились ми по горах, потім продрали ся Забайкалем. Місяців через два стали вже наближатись до Чіти... Дощ, памятаю, лив увесь день як із відра, над ланами гудів вітер. Не встигли ми оглянутись, як верстов так може з двадцять від міста, два поліцаї з туману на нас. „Стій, що за люди“? Ну, міркую, кінець нашої справі. Сідай до острога! Тільки вони подивились ув обличчя. — „Ні, кажуть, не ті. Хоч варнаки, та не наші. Хай їм гаспид“. І побігли далі. Подивили ся: слава тобі Господи, поминуло. — „Аже се, слухай, — каже мені товариш — доконче у місті тривога. Хтось утік із замка. Давай, підемо за ними. Сі не зайняли, другі ще Бог знає“. Ну, ми звичайно й пішли за ними. В сей самий день, дійсно, Маруся ще з подругою своєю та один арештант утекли з острога. Прибули вони до Чіти у партії. Самі відаєте, як-то жінці у нас, в арештанському побуті. І чоловіки иньший раз не під силу стає, а вже їм. Не приведи Боже! Продають, все одно що товарюку, в карти на майдані програють, із поли в полу здають...

— Так, підлість у вас в артілі з сього боку велика, — промовив мій товариш.

— Тяжко, — продовжав Степан. — Каторга верховодить, головне діло... Як уже вона там перебувала, Бог її знає, — додав він припущенним голосом, і ми всі самохіть подивили ся у бік до Марусі, що спокійно робила своє діло. Я з задивованєм питав сам себе, як вона могла зберегти не тільки сей молодий вигляд, але і сей дикий та часами болізнний, хоч жіночий і чистий погляд...

— Тим більш і вона голінна, — продовжав Степан. — Якби там не було, прибула вона до Чіти разом із одним чоловіком, що видко був до неї прихильний. Його, значить, у Чітинську округу призначили на селище, а він узав білет, і буцім то йде на золоті копальні, а сам усе в Чіті біля тюрми никає та змовляєть ся. І підстроїли так, що моя Маруся з другою ще, Одаркою пішли до шпиталю. А шпиталь, під час перебудови, був за тюрмою. Воно й зручнійше втікати. В Одарки теж був приятель на висилці, тоб-то на речинці, і теж з ними разом замислив утікати. От одного разу ся Одарка і каже до доворчого: „Принеси у вечері чвертку вина“. „Я-б, каже, й радвійший принести, та без старшого не можна. А старшому, мовляв, самі відаєте, чого треба“... Одним словом, на любов діло пішло...

Степан запнув ся нагло. Починаючи оповіданє, він, здає ся, не взяв під розвагу де-яких припинок, невігідних тим більше, що Маруся була неподалеки. В сю хвилину, вона підвелась і наливши з відра води у чайник, бігла до нас.

Запанувала неприємна мовчанка. Маруся глянула підзорливо і непевно на всю нашу компанію і хутко та гнівно відвернулась. Мені було ніяково перед нею і я хотів перервати оповіданє.

— Ну, нічого, головне, здаєть ся, позаду, -- сказав мій товариш.

— Ну, що вже там було, чого не було... Самі відаєте, панове, тюрма! — ніби виправдуючись продовжав Степан. — Одним словом, у вечері уся камера і з дозорцями покотом, бо вони сонного не пошкодували... Самі-ж чи пють, чи не пють, більше на долівку ллють... А на дворі дощ так і хлющить, з дахів лєть ся, по ринвах гримить. Одним словом — шум, саме відповідна ніч до втікачки. Вартовий забив ся в будку та мабуть і задрімав. Кинули вони з початку білу хустку, думають: коли не заснув, побачить. Ні, нічого... Тоді вони повкидали свої клунки, позв'язували простирала, та помолившись і самі повилазили. Спустили ся з другого поверху, та хутше за рік, потім до річки, як їм було казано. Йшли усю ніч, досвіта дістали ся до ріки, засіли в лозах, та чекають своїх, як умовились. Та ті виявились трохи слабі. Одарчин приятель ще на передодні виїхав з бочкою за ворота, бочку кинув та до перевізника. Другий уже чекає. На radoшах випили пляшечку, а опісля як попало — другу, третю. До ночі сплять оба і лиха не знають. Попрокидались — ранок, і по місту тривога... А жінки ніяк не діждуть ся сидючи в куцах. Коли се дивлять ся: ідуть два москалі, нишпорять по куцах. Надійшли вони трохи аж не до того куца, де вони сиділи. Один і каже: „Що ми тут по дурному нишпоримо та мокнемо? Якого біса вони будуть сидіти тут! Коли сюди пішли, то десь давно вже за рікою. А ми мокнемо під дощем. У мене вже, каже, усі кістки промокли“. А другий йому: „Гляди, хлопче, адже жінки, кажуть, каторжні. Відповідь велика!“ „Не наша річ. Де їх шукати! Давай посидимо де будь, а то ну їх ік дідьку!“ Повернулись від куца, тай пішли. Перехрестили ся наші жінки, вилзли з куца і пішли в другий бік узберіжем. Значить, уже в сїм місці погонї не буде... Ідуть та оглядують ся, чи не здоженуть свої... А тим уже, як счинилась тривога, і вийти не можна! Повинні сидіти, перечікувати тривогу.

Так і загубились. А ми на той час у другім місці перебрили ріку, виправились знову на шлях, ідемо: я, та товариш Одарчин, та ще Іван, теж бурлак, під Чітою до нас прилучив ся. Відійшли чимало, переночували у Сибіряка в лавні, ранком знову йдемо. Дощ перейшов, пара валить від нас на сонічку, йдемо собі весело, навіть співати почали. Тільки наблизили ся до села, Одарчин каже: давайте закуримо. Хап сірники, промокли. Не інакше, як на село треба, сірників попрохати. От товариш пішов по сірники, повертаєть ся навад: „Ось що, каже, братіки, бачив я: край села дві жінки крадуть ся; на головах шалі, а спідниці скарбові. Хто-б се такий?“ — „Чи мало їх, кажу: селючки мабуть“. Покурили за цариною, пішли далі. Тільки я оглянув ся. — „Дивись, кажу, Володьку, чи не отсі самі?“ — „Сі самі“, каже. От ми наблизились так до річки, місточок перейшли, звернули на бік трохи, та на беріжку й присіли. А вони побачили, що сидять якісь хлопці, і теж трошки не дійшовши зупинились. Боять ся. Ну, ми підвелись, знову шляхом пішли, а шлях на узгірє вийшов. Спустили ся ми в гірки, дивимо ся, іде Сибіряк волом. Ми до нього: „Чи нема, дядьку, тютюню потягти?“ — „Тютюн-то, каже є, сірників нема“. — А в нас, мовляв, вогник є. Давай покуримо“. У нас-то, скажемо, й тютюн свій був, та нам, бачите, зупинитись із ним треба. Вийшли наші жінки на гірку, а ми тут. Та вже їм зупинитись ніби то ніяково, до того-ж бачуть, що ми з Сибіряком розмовляємо, вони і пройшли собі побіч. Тоді й ми докурили, попрощались із чалдоном та за ними. Ішли з годину. Вони приспішать ходу і ми наляжем. Нарешті задихались вони, сіли біля шляху. Та ми до них:

— Здорові, красуні.

— Здорові.

— Хто ви такі будете?

— Ми селючки. А ви?

— Ми, по просту сказати, по бурлацькій часті. А до якої ви волости йдете?

— До отакої. І називають справді ту волость, що попереду. Навчив хтось. Ну, одначе, я почав розпитувати далі: де, мовляв, судили ся? — Ув Ірбиті. — За що? — За волоцюжество. — Ну, се неправда. Ви, кажу плутаєтесь. Бо коли-б ув Ірбиті судили ся за волоцюжество, то вам треба-б не на селище, а в каторгу. Коли-б у Пермі, тоді иньша річ. От вони встали, відійшли на бік і почали між собою розмовляти, що їм робити, бо жінкам самим тяжко

бурлакувати, а визволителі загубили мабуть слід. Ми теж відійшли і знову між собою радимось... Я кажу: сі жінки певно втікачки; через них запевне в місті й тривога. Бачите — обличчя ще не за-смалились. Треба нам їх до себе узяти. Тільки як нам бути: їх двоє, а нас трьох. — От Іван, що до нас недавно пристав, і ка-же: беріть собі, мені не треба. Мені й самому тяжко тай літа мої не ті вже. Я не цікавий. Вони разом ішли, ви теж разом, вам і до речі. А я може незабаром відстану від вас. — Ну, се до-бре. Значить, без суперечки справа обійшла ся. Після того подивив ся я на Одарчиного тай кажу: А нам жеребки кидати, чи як? — По що се? — Ти яку візьмеш? — А ти яку? — Ні, кажи ти попереду. — Я, мов, ту що вища. — Ну і гаразд. Бо, призна-тись, Маруся одразу впала мені в око. Таким чином ми попарува-лись, далі вже пішли в купі. Воно, звичайно; багато важше стало, головна річ у харчах. Прийдемо до села, їх де небудь за цариною сховаємо, самі підемо попід вікна... Співаємо оті кондаки та кла-няємось. Нераз подадуть подостатком, ми без сорому — ще про-симо. — Що, мовляв, так багато на двох? Вистачить, відай, до села. — У нас товариш хорій востав ся... Ішли ми таким чином з місяць. Дійшли до ріки Селенги вже в семерох, а тут ще трое вийшли з тайги, тому що пустеля, та небезпечно плисти рікою на поромі. Одному чи двом і не подужати...

— А як-же з жінками? — спитав мій товариш.

— Себ-то що таке?

— Та так: не побили ся з-за жінок?

— Ні, що ви! Як се можна? — докторально сказав Степан.

— Ну, от! А в тюрмі?

— І в тюрмі, пане, такого ладу нема. Адже вони ідуть з нами...

— Велика річ, що з вами. Трапив ся юнак здоровіший, ну, і знову майдан урядили...

— Ні, пане. Ви, виходить, нашого ладу не знаєте. Адже вже се утворилась спілка.

— В тюрмі теж спілка?

— В тюрмі теж спілка, — трохи збентежено сказав Степан. — Без спілки не можна...

— І без підлости не можна.

— Ну, бурлацька спілка иньша річ, — з пихою сказав Степан.

— А чи правда, що блудяга, спіткавшись з другим, на нічлігу доконче всуне голову кудись під колоду, а у шалаші так під саму стіну?

— Се правда.

— Навіщо-ж? спитав я.

— На те, що коли щирій товариш загадає вбити, то по голові на місці, а в живіт ще не від разу...

— Ну, се ви чули... — промовив, трохи почервонівши Степан, — а все таки се не в спілці. Бурлацька спілка найкрасша...

— Ну, звичайно...

Степан був мабуть ображений. Мені здавалось, що мій товариш теж не зовсім справедливий. Скрізь, де своєрідні умови життя виділяють людей ув окреме суспільство, чи хоча в початок такого суспільства, зараз через обопільні зносини виділяють ся і власні правила моральности. О скільки се не здасть ся парадоксальним, але часто сорок злих людей, що зібрались у спілку, роблять ся лінші від тих сорок, що блудили окремо. Правда, дати раду їм труднійше, коли вони усі тягнуть до одної і до того шкідливої мети. Але й злодії знають свої моральні обмеження і свої приклади, часами дуже чуткої і навіть підвищеної саможертви. Тільки по мельодрамах злочинці вихваляють ся злочинством. Памятаю раз у вечері на вулиці мені привелось випадково підслухати розмову двох упалих жінок. Одна плакала і клялась у чімсь, друга давала науку.

— Коли ти чесна, порядна дівчина, — казала вона, — ти повинна була зробити от що...

В чім була річ, я не дослухав і тільки виніс із собою моральну науку, що й посеред тих верстов є свої обовязкові поняття про „чесність“ і навіть про „шляхотність“. Вони тільки не зовсім схожі на наші...

— Чути ви чули, та не все розумієте, — продовжав Степан. — Тут ось, пострівайте, мудрійше діло вийшло, тай те, честь кому честь, пройшло в кращому виді...

— Послухаємо.

-- Наблизились ми, — (оповідач знову звернув ся до мене) до такого місця, що треба вже на поромі вниз по річці пливти. А ріка дика, бистра. Береги-каміня, та ліс, та пороги. Збили ми немаленький пором, поплили на божу волю. Пливемо день, і другий і третій. От на третій день під вечір причалили до берега,

самі в яру вогонь розіклали, жінок післали по гриби, по ягоди, двоє невеличким волочком рибу ловлять... Аж тут гульк, з гори пливе хтось. Плесо просте, видко далеко. З початку ніби брусок здаєть ся, потім ближче та ближче, — поролик. На поромі двох махає веслами, а поролик летить, як птиця — і просто причалюють до нас.

— Здорові, — кажуть, — добрі люде.

— Здорові. Кого Бог посилає?

— Ми, кажуть, вашого стану люде, за вами усе йдемо, на силу здогнали.

— Вітайте. Коли в товаристві йти, — ми раді.

— Се, — кажуть, — ще невідомо. Чи всі ви тут на зборі?

— Не всі на зборі. Два хлопці, та дві жінки пішли по ягоди.

— Ну, се добре. Тепер, панове, скажіть нам по чести: вас десятеро, нас двох. Хочете нас скривдити, чи розсудити по совісти? У вас тут старики є.

— Ну, — старики кажуть, — ми вас, хлопці, кривдити, нічого не бачучи, не ладні. Розповіжте, про що річ, а ми лад дамо. У нас спілка по чести, справжня.

— Добре. Ось повернуть ся жінки, ми розкажемо своє діло. А поки що, дайте дозвіл до багаття підсісти...

Надходять наші жінки. Побачили сих людей, зупинили ся подаль, не сміють приступити ближче, одна до одної куплять ся. У мене, сказати по правді, на душі похолонуло; справа бачу, не дуже добре виходить. Старики теж дивлять ся на них, спілка зібралась. Що тут таке?

— Ну от, — кажуть наші гості, — самі ви, панове, розсудіть: спитайте сих жінок, чи знають вони нас?

— Знаємо. Сі люди йшли з нами в товаристві, визволяли нас із тюрми.

— Так. Виходить, тепер вони до нас належать, ми за ними й приїхали. Чи хочете ви віддати їх нам по чести?

Підвів ся тут я таї кажу:

— Дуже ви хапаєтесь, панове! Як ще спілка розсудить. Коли старики скажуть на ваш бік, — нема що робити, беріть.

Ну, почали судити. Отак і так, вони кажуть: ми з ними етапом ішли, на майдані купували їх, потім я, — каже один, — через них арештував ся, утікати їм допомагали...

А ми знову від себе :

— Вірно, панове, так. А на-що ви слід загубили? Адже вони однаково загинули-б, знову-б піймали їх .. Ви з ними у партії на скарбовім хлібі йшли на всьому готовому; а ми на тисячі верстов харч їм здобували попід віконню, може по пів доби простоювали. Се ви, старики, в нівіщо ставите, чи вже як?

Побалакали старики про між собою тай питають: Ви, панове, усі з ними на одно ймення обсудитись хочете?

— Усі хочемо.

— Жити з ними усі будете, чи покинете?

— Усі обіцяємо, що будемо жити.

— Ну ми розсудили ось як: як ішли вони разом етапом, а ви йшли шляхом; хоча се важче, за те вони визволяли їх із тюрми. От через те ми рахуємо, що се однаково. Ні на який бік не переважує. Тепер спитайте жінок.

— Догадали ся таки, — усміхнув ся мій товариш.

— ...Як жінки скажуть так і буде. — Прикликали жінок. Одарка плаче. „Ми, каже, у сїм ділі не причинні. Як-би вони слїду не згубили“... А Маруся виступила наперед, уклонилась своїому до ніг тай каже :

— Ти мені в тюрмі був за чоловіка. Купив ти мене на майдані, та се усе однаково: другому спала-б, руки-б на себе здійняла. Виходить, охотою пішла до тебе... За любов твою, за хованнє, за те що з тюрми визволив, кланяюсь тобі до ніг... Ну, а тепера, каже, слухай, що я скажу тобі: Коли я вже з тюрми вийшла, то більш по руках ходити не стану... Пропив ти мене тієї почи, як ми в кущах чекали вас, і другий раз пропеш. Прощай. Як-би старики розсудили тобі віддати, тільки-б мене й бачили.

Ну, той тільки понурив ся, слова не промовив. Бачуть оба, що справа їх не вдалась. Один каже: „Я до своєї волости піду“, а другий: „Мені йти нема куди. Один шлях бурлакувати. Та тільки нам тепера в купі йти не годить ся. Прощайте, панове“. Забрали казанки, усі свої причандали, пішли назад. Відійшли горі рікою верстов з п'ятнадцять, розіклали вогник свій. Довго я в ночи не спав, дивив ся на їх вогник. В почи вогонь здаєть ся близенько. Думаю: на душі у нього погано тепера. Як що людина відважна, то може вогонь у него горить, а він берегом крадець ся... Ну, одначе нічого. Ранком, — ще й не розвиднілось добре, — ми вже пором свій спустили...

Він замовк.

— Ну, а як-же ви сюди разом потрапили?

— Се вже просте діло. Довів я її до Пермської губернії. У Камишлові арештували ся, виявились на одно ймення. За волющюжество засуджують на каторгу, а за переповненням — у Якутську область. В партії вже в купі йшли, однаково що чоловік із жінкою...

На дверях з'явилась Маруся з чайником та сковородою в руках.

V.

Коли ми повечеряли, було ще рано. Довгий літній день усе ще горів своїм спокійним сьвітлом, тільки в повітрі чулась поступенна охолода. Спека віддаляла ся непомітно, разом із блиском і яскравістю барв.

Степан запропонував полювати на гусий. Товариш зараз накинув рушницю.

Я зрік ся. Я не стрілець, і крім того мене затримала надія, зостатись на самоті з господинею, чи не вдало-б ся викликати її на розмову. Але вона зараз пішла на город і зачала зразу поливати, потім полоти грядки. На мене й не глянула.

З нудьги я пішов походити по лісі. В лісі було тихо і спокійно, стояв сїрий півморок стовбурів і тільки в горі вигравало ще проміння, просьвічувалось небо і ходила злегка шамотня. Я присїв під модриною, аби закурити цигарку і поки димок тихо повивав ся наді мною, відговяючи великих лісових комарів, що все дзижчали над моєю головою, — мене зовсім непомітно охопила та несподівана, солодка і туманна дрімота, що буває наслідком утоми на сьвіжому повітрі. Прокинувшись я подумав, що проспав годину; справді-ж навряд більше як 20 минут. Цигарка в руках у мене догоріла, але попіл був іще потеплий.

Виявилось, що збудила мене тиха шамотня. Між стовбурами шмигляла Марусина фігура; в руках у неї була хустка, а в ній горщик і хліб. Очевидно, вона несла комусь вечерю.

Кому-ж? Значить, заселення сього куточка не обмежуєть ся Степаном та Марусею. Є хтось третій. І справді, трудно було уявити, що сей невеличкий огород оброблено руками тільки двоїх людей. На те, щоб спорудити сей куточок, треба було багато впер-

тої праці і невного рода творчости. При спогаді про тьмянний і байдужий погляд, яким Степан дивив ся на власне майно, я переконав ся, що він ледви чи брав у сій творчости особливо показну участь. На всьому тут лежала печать Марусі, її особи й її рідного краю. Але все-ж і сього було не досить. Потрібна ще була чиясь уперта сила, чиї небудь міцні мязи.

Постать Марусина давно зникла, я викурив іще цигарку і потім зважив ся піти в тім-же напрямі, цікавлючись сим невідомим третім хуторським мешканцем.

Незабаром між стовбурами замаячів поруб ліса. Роз'орана земля густо чорніла товстими борознами і тільки як острівки зеленень тримала ся коло великих невикорчуваних пеньків. Я шукав очима орача і Марусі і якийсь час не знаходив; виявилось, одначе, що вони ближче, ніж я сподівав ся.

За великим кущем коло мене ледве тліло вугілля від вогнища, а на ньому стояв чайник. Маруся сиділа на пів повернута до мене. В сю хвилину вона розв'язала на голові хустку і лаштувала під нею волосся. Скінчивши сю роботу вона взялась до їди.

Один мій знайомий, що вважав себе за знавця жінок, зробив жартовливу увагу, що любов селянської жінки легко пізнати по тому, з ким вона їсть раднійше. Ся увага промайнула несподівано у мене в голові, коли я глянув на спокійне Марусине обличчя. З нами вона не з'їла ні шматочка, обмежуючись станом господині і при тім доволі неласкавої. Тепер вона очевидно з охотою трапезувала з кимсь. В її поставі, в її рухах пробивала ся зажилість і повна воля.

Моє становище мимовільного підглядача здалось мені не зовсім звичайним і через те, відойшовши кілька кроків по мягкому моху, я вийшов на полянку в таке місце, звідки мене відразу можно було спостерегти.

Моя підзорливість розвіялась зараз, як тільки наблизившись я розглядів Марусино розмовника.

Се була людина надивовижу бридка, якій навіть при палкій уяві трудно було навязати ролю супірника удалого Степана. На той час, як на останнім усе було чисте і навіть, відай, добірне, — робітник увесь обріс брудом: пил на лиці і ший розмок від поту, рукав брудної сорочки був розірваний, потертий і пошарпаний, оленячий капелюх недбало вкривав йому голову, на якій підрізане на лобі волосся було в пилу і падало на плечі,

через що він мав якийсь архаїчний вигляд. Вік його визначити було-б трудно: сорок, сорок п'ять, п'ядесят, а може й значно більше: се була одна із тих кремезних фігур, що покриті неначе корою, крізь яку не виступить ні іграшка і виблиск молодощів, ні похмура старість. Очи, що вицьвіли та злиняли від сонця і негоди, ледве відрізнялись на сірому обличчі, і тільки придивившись, можна було углядіти в них де-яку частку добросердешного лукавства.

Лихі якутські ходаки скинув він на час спочинку, а величезні п'ята його, пітні і брудні, стирчали якось незграбно з під синіх штанів.

— Хліб та сіль! — сказав я уклоняючись.

Він подивився на мене кілька секунд, не відповідаючи, а потім сказав:

— Просимо хліба їсти...

— Можна підсїсти?

— Сїдай, чей не просидиш місця.

Маруся не звернула на мене найменшої уваги. Незнайомець зачерпнув кілька разів ложкою з горщика і ще роздивившись мене, спитав цікаво:

— З якої місцевости будете? Расїйської?

Я назвав свою губернію.

— Се що-ж, — під Київом?

— Так.

— Далеко-ж, — вимовив він і відклавши ложку перехрестився.

— Спасибі, хазяїко.

— А ви звідки родом?

— Ми-то? Ми калуцькі.

— А тут здавна?

— Тут-то... Та вже, як тобі сказати, десятка два років буде.

— Давно! — зірвалось у мене несамохить.

— А мині так ніби й недавно. Поживеш років з п'ять, а там і не помітиш...

— Т'адже-ж були маніфести...

— Були.. мені хоч зараз іди куди хоч до Іркутської... Та куди підеш?

Мені знову пригадався Степан, що втік із каторги, перейшов увесь Сибір з Марусею, — і я із мимовільним тяжким чутєм

подивився на сю людиву, що нагадувала старий оброслий мохом пень, який викинула хвиля на непривітну мілину.

Він витяг із кишені капшук і люльку, а потім узяв з попища гаряче вугілля, що, здавалось, ні трощки не пекло йому руку...

— Куди підеш? — мовив він, випускаючи дим із рота, і мені стало ще тяжше від сеї безнадійности, що втерля навіть свою журбу. — Ні, брате, понав сюди, тут і кісточки складеш...

Він подивився на мене з за клубків диму і якась думка залягла десь у невиразній глибочині його сірих очей.

— От такий от Єрмолаєв був, як ми з ним у Н-ським улусі стрілись. Молоденький... Я, каже, тут не заживусь... Тепера вже борода сива...

І він знову подивився на мене.

— Ви се про якого Єрмолаєва кажете? Про Петра Івановича? — спитав я.

— Отож, отож. Знаєш, мабуть.

— Стрівав.

Від відкинув ся спиною на пень і удав з себе чоловіка, що зазнає осолоди від спочинку.

— Не казав він тобі, як ми з ним у Н-ським улусі землю орали?

— Не казав.

Він усміхнувся і похитав головою.

— Не казав... — повторив він сам собі. — І правда: сказати тобі, відай не поймеш віри, скажеш — бреше Тимоха...

— А ви оповіжете, тоді побачимо. — Маруся, що поралась із посудом, зупинилась.

Тимоха затаїв ся махрою, полаштував під собою подерту свитку і замислено усміхаючись почав:

— Отож... пригнали нас разом з Петром Івановичем у Н-ський улус, Очоронське село. Призначили нам якусь поганеньку юртину; а се було по весні. Сіли ми оттак у житлі своїому, дивимось один на одного. — Що-ж тепера будемо робити, товаришу богоданий? — Не знаю, кажу, Петре Івановичу. Як-би кінь, та соха, та зерно, землю-б орати, чого більш. А то мабуть пропадати доведеть ся. — Коня чи близько чи далеко, роздобув-би. Та орати не вмю, з роду не орав. — Добре, я кажу, ти не вмєш, так я вмю. Оба ситі будемо. Купуй лишень коня та упряг. — Ну й купив він коня,

за сохою та лемішем на слободу верстов за 300 либонь їздив, ґрунт нам по закону дали, — ґрунту, чуєш, багато...

У сей час здалока доніс ся гук вистріла.

— Стріляє — мовив Тимоха усміхаючись якось надто гумористично. — От... вибрали ми, значить, місце під лісом. Тут, значить, ліс добрий, рідимий. Біля сосни, брате, я тобі скажу, ніколи не ори, не дуже зручно, бо соснова шпичка, вона, значить, кисла, їдка. А листва багато солодша. Поїхав мій Петро Іванич по зерна до скопців. А тут вдарило дощиком теплим, сніг з'їло до крихти. Із землі трава так тобі й вилазить, усе одно що на опарі. Ну, шіркую собі, гав ловити нема чого. Помолвив ся та з зорею й виїхав із соткою. Налий-но, Марусю, ще чашечку.

Маруся налила з чайника густого, цеглястого чаю і подала Тимосі. Вона, здавалось, була сама зацікавлена тим оповіданням.

— Отож, — продовжав він відсьорбуючи, — наробив ся я доволі. ґрунт — цілина, кінь дикий, тільки сідло й знає: хоч трохи загав ся, так і рветь ся майнути з сохою до ліса. Відомо: які хазяї, така й худоба. Ну, одначе, укоськав я його: руки віжками трохи з плеч не повитягав, а все таки до вечера з чверть десятини місця з'орав. Подивив ся на нивку, — серце в грудях звеселилось: значить, привів Господь у пустелі нивку підняти. Лежить моя стяга на пагірку — оксамит... Одначе прийшов час і шабашувати. В нашому селі відай уже й до вечерні задзвонили. І отже, братчику мій, чудове діло: тільки що я подумав се, — чую: задзвонило. Раз, у друге, у третє... оттак от із-за ліса чутно — дзвін та й годі. Скинув я шапку, лоба перехрестити, та враз і згадав: сьвят, сьвят, сьвят. Таджеж тут і церкви верстов відай на пятьсот нема!...

З Марусиних грудий вирвалось важке зітханє.

— Ну, пошабашував усе таки, приїхав до дому. А хата наша, тобі сказати — юртина недалечко була за переліском з верству не більш від ріллі. Під'їзжаю, — а біля моєї юрти два Якути сидять. Коний привязали до лісини, самі на колоді бесіднують, чекають. Ранійше теж тут усе вештались. Я, значить, орю, а вони, вухаті, округи никають та дивлять ся. Ну, мені ніби й нічого: не на грабіж виїхав, на оранку. Дивись, хто хоч. Під'їхав, честь честю, здоровкають ся, я теж. Кличуть на муняк (на сходку) до тойонші (війтихи). Сказати вам по ряду, так була в нашому улусі за начальника жінка, по їхньому тойонша, удова родовича багатира.

Ну, кара! Усе значить, що ми робимо, їй відомо. Я борозну скінчив, другу веду, а вже їй сказали. Виходить, тепер кличе мене до себе. Добре. Ранком, у празник, іду до неї, бо все таки як би там не було, уважаєть ся за начальницю. Приходжу. Навкруги юрти коний понавязано багато. Сама на дворі сидить.

Вклонив ся я. — Ти, каже, нюча (руський), що загадав робити? — Ну, мовляв, відомо що: землю орю. Значить, я їй кажу по своєму, по руськи, а старик Якут товмачить. — „Не пробуй, каже, ти сього робити. Ми, каже, хоч про той звичай чували, але у наших місцях не дамо на нього дозволу“. — Як-же то, кажу я, не даєте дозволу? Коли нам землю призначили, то виходить, я їй хазяїн, дивитись мені на неї, чи як? — „Землю, каже, ми тобі призначили для божого діла: коси, що Бог сам на ній зародить, а псувати не пробуй“. От і подумайте, яке у них понятє! Ну, одначе, бачу, стоять навкруги родовичі, чекають, що їхній жінці руський чоловік може від себе відповісти.

— Се, я кажу, ви зовсім не по правді поясняєте, бо Бог наказав трудитись. — Трудись, каже; ми теж, каже, без труда не живемо. Коли вже так, то радше ми дамо тобі корову і другу з бичком, значить, для заводу. Коси сіно, годуй скотину, користай ся молоком і мясом. Тільки гріха, каже, у нас сього не заводь.

— Який гріх? кажу. — Як-же, каже, не гріх? Бог, каже, постановив так, що на тобі зверху шкура, а під нею кров. Чи так? — Так мов, се правда. — Коли тобі шкуру зняти, та в нутро покласти, а нутрости, приміром, вивернути на верх, ти що скажеш? — Се, кажу, ви наді мною, руським чоловіком, не можете ніяк.. — А ти, каже, що з землею робиш? Ви, каже, руські люди, дуже хитрі, — Бога не боїтесь... Бог, значить, постановив так, що трава росте в гору, чорна земля з низу, і коріння в землі. А ви, каже, боже діло на виверт зробили, коріння до гори, траву закопуєте. Земля тобі виболить, траву родити нам не буде, як станемо жити? — От бачиш ти, куди звернула! Балакай ти з ними. Як-би я письменний був... Потім уже мені сказав він: ти-б, каже, їм із сьвятого письма: в поті чола твого сніси хліб. А звідки хлібови братись, коли землю не орати? От бачиш ти; на все слово есть, та не завжди його пригадавш... Так от і я на той випадок нічого не міг супроти сказати, збила мене відьма словами. „Мені, кажу, з вами й балакати не треба, бо ви не ті слова виражаєте... У вас свій клімат, значить якутський, у мене клімат руський.

Я від свого клімату не відстану, і Петро Іванович теж". Признатись, вступило в мене вору трошки, бо прикро. Поштовхав де-кого досить, дарма, що багато їх було. „От, кажу, падлюки ви, нечисть лісна! Скільки вас є, виходь!“ Через те, що нарід не хлібний: молоко та мясо, та риба здохла. А у нас з Петром Івановичом хліб не переводив ся. Хлібному чоловікові — десятеро на одну руку...

— Ну, і що ж?

— Ну, порозштовхував, пішов. Гадаю так, -- що життя збаблюсь, а від свого клімату не відступлюсь. Тільки-б Петро Іванович боржій повернув ся. Прийшов до дому, напоїв коня, дав їсти, помолив ся Богу і поклав ся спати як найгарнійше, тай сокиру коло себе про всяк час поклав... Ранком, в понеділок, що Бог дасть, виїжджаю, завернув із за ліса... Що за причта! Ріллі, братці, мові ніби й не було, на пагірку знову зелена трава!

— Гос-споди! — зітхнула Маруся. Очи їй розширились, на лиці було видко незвичайне, майже болюче співчутє. Очевидно спокійне оповідання Тимохи зачіпило у ній якісь глибокі струни. Мені пригадалась мимоволі Дездемона, коли слухала оповідання Отелло про його пригоди серед варварів і я мимоволі усміхнув ся, глянувши на мого Отелло, що штуркав шкарубкім пальцем у свою люльку.

— ...Зупинив ся я з конем, а шапка, чую, так і лізе з потилиці. Не що иньше, думаю, як чари. Нашаманили, проклята порода. Бо шамани у них, сам відаєш, ущипливі живуть, сила у дияволів велика. Понавішує запрягу свого, вогонь у юрті погасить, як забє у бубни, почне біситись та кликати, тут до нього нечисть та з ліса й злітаєть ся.

— Мати Божа! — простогнала знову Маруся.

— Що-ж виявилось, одначе? — спитав я.

Він глянув на мене і його сїрі, вицьвілі очи трохи-трохи заіскрили ся...

— Перехрестив ся я, під'їзджая все таки ближче... Що ти гадаєш: вона, ота бабище, в ночі з неділі під понеділок нарід з усього виселка зігнала... Я сплю собі, нічого не чекаю, а вони, погань, до сьвіта над моєю стягою клопочуть ся: усї борозни геть до чиста руками назад повернули: травкою, розумієш ти, до гори, а коріннем знову у низ. Здалеки як єсть лука.

Маруся засьміяла ся дзвінко і якоесь нервово. Я самохіть глянув на неї: зломаність частійш за все виявляець ся у сьміху, і її сьміх нерівний, поривчий і якоесь зляканий здав ся мені першою прыкметою того, що усе пережите нелегка дїсталось сій мложавій красуні.

Вона засоромилась, хутко зібрала посуд і пішла у лїс. За дві-три хвилини вона промайнула на другім краі полянки. Поперед неї ледачо, похитуючи головами, пройшли дві корови, яких вона займала до дому на вечірній удій.

— А ви не збираець ся шабашити? — спитав я Тимофія.

— Ні. До півночі саме робити. Погані менше — коням спокійнійше...

Я дивив ся на нього з новою цікавістю, після його епічнаго оповідання про стичку його землеробнаго, як він казав — „клімату“ з нижчим сьвітоглядом чужаго „поганаго“ племені. Від його нехитраго оповідання про ланок, з’ораний у день, над яким до зорі клопотались темні фігури на пів диких людий, тягнуло на мене чимсь билинним і я несамохіть з повагою дивив ся на його непоказну фігуру. Що се за людина, міркував — я при тім, — герой оригінальнаго епосу, що сьвідомо обстоює за висшою культурою серед низшої? Чи певнійше — автомат-хлібороб, що радий при всяких умовах, куди-б не закинула його доля, братись за своє немудрацце дїло, усе в тій таки немудраццїй формі?... Кілька хвилини я обміркував се питање, але відповіді якоесь нївідкіля не було. Тільки легка, протяжна і ніби мрійна шамотня тайги казалась про щось, обіцяла щось, але замісь відповіді віяла лишень забуттям і вколисувала дрімотою... І фігура Тимохи дивилась на мене без нїякого визначення...

— Тимофіє, — звернув ся я до нього по хвилевій мовчанці. — Що-ж було потім? Як ви все таки хазяїнували?

— Та що, брате! Побідила проклята сила. Тойонша з засідателем перешентались... Сам відаеш... одним словом, перевели нас із Петром Івановичом у другий улус... Тепер уже й самі прийшли до розуму. Чутка йде, що і в них орють...

— Ну, а в другім улусі?

— Жили з Петром Івановичом років з два.

— Що-ж?

— Та що... Не зійшлись. Я йому, кажу: ти, виходить, Петро Іванович, хавяїн, я наймит... Поклади, кажу, мені платню... А він каже: Я не згоджуюсь...

— Як-же се, — без платні хотів держати?

— Та як його сказати... Ми, каже, будемо товариші. Усе пів на пів, що моє, то і твоє... Чудак!...

— Ну і що-ж? — спитав я, сильно зацікавлений. Але він якось чудно дивився перед себе і усміхався. Потім забалакав уривчасто, ніби історія його відносин до Єрмолаєва не полишила в ній цілого вражіння і систематичних спогадів.

— ...Віддає, приміром, теличку Іванову. Я кажу: Нащо се?... У нього, каже, немає, у нас три... А він, кажу, най сам виховає... Ми скільки побивались. А він, ади, прийшов на готове... Ні, кажу, відпусти ти мене, Петре Івановичу. Ну, пішов від нього, до князя (старости) за робітника наняв ся...

— А за що ви сюди ускочили? — спитав я, бачучи, що сей предмет, очевидно, вичерпаний.

— Себ-то ми?... Він глянув на мене з відтінком нетями, як чоловік, якому тяжко перевести увагу на новий предмет розмови.

— Ми, значить, по своєму ділу. Головна причина із-за ґрунту. Ну, і знову бачиш ти. Вони, значить, так; мир, значить, оттак. Губернатор виїздив. Ви, каже, речинці пропустили... Ми кажемо: земля ся наша, діди орали, кого хоч спитай.

— Жінка, діти zostались у вас на родині?

— То-то й є, от бачиш ти. Жінка, значить, померла в мене при першій дитині. Дочку баба взяла. Мир, значить і каже: ти, Тимоха, чоловік вільний. Ну, воно й теє... і зійшло ся оттак-от.

Він, очевидно, не хотів віддаватись дальшим подробицям, та про те і без оповідання видно, на чім справа. Громада, без сили перед формальним правом, постановила звернутись до „свого способу“. Тимофій об'явив ся виконавцем... Червоний півень, замах на урядові межеві прикмети, може бійка „при виконаню обовязку“, може вистріл у осяєне вікно з темного саду...

— Ви, значить, попали сюди за громаду, — сказав я.

— То-то... виходить так, що за громаду... Бачиш ти от.

— А громада вам не допомагає на заслання?

Він подивився на мене непевно.

— Громада? Та я гадаю, наші й не знають, де моя головонька.

— Та ви хіба листів не писали?

— Я, брате, неписьменний. У Расві писав мені один чоловік, та мабуть щось не так. Непотрапив... А звідси і лист не дійде. Аж де, подумай! Далеко, братіку! Гнали, гнали і-і, Боже мій!... Які там листи! Се років з п'ять чоловік сюди трапився від нашого села недалекий. „Скажи, каже, Тимофієви, що дочку його заміж віддали“... Чи правда, чи ні... Я, братіку, і не знаю. Може навмання...

Він сидів побіч мене завязуючи узуття, і балакав байдуже на вдивовижу... Я дивився на нього скося, і мені здавалось тільки, що полиняли від спеки і негоди сірі очі трохи померкли. Де-який час ми оба мовчали. Чи думав він про далекий рідний край, про дочку, що пішла заміж невідомо за кого, про громаду, що не знає, де тепера „вільний чоловік“ Тимоха, що постраждав за спільну справу? Може тепер ніхто, навіть рідна дочка, не згадує про нього в рідному селі, де такі ж Тимохи в сю саму хвилину теж ходять за своїми сохами на своїй ріллі. І хто небудь оре Тимошину нивку, що давно пішла у громадське рівняння, як виривнується колесо на воді від киненого каменя... Був Тимоха, й нема Тимохи... Тільки хіба в старій матері иноді заболить серце і сльоза покотиться з очей. Та й то навряд, — стара відай давно вже на кладовищі..

Я ще раз скося подивився на Тимоху і не здержався від останньої спокуси...

— Ну, що-ж, Тимофіє. Багато відай гріхів позбудешся.

Обличча Тимошине зосталось байдуже. Він, здається, не зрозумів моєї гадки і тільки слово „гріх“ зупинило на собі його увагу.

— Ото-ж-то, — сказав він по мовчанці. — Грішимо, грішимо... А чи багато-ж-то усього землі треба? Усього, брате, три аршини...

Я зрозумів се в тім значінню, що для Тимохи не було розваги і з цього боку: громада зоставалась громадою, земля землею, гріх гріхом, його доля — ні в якому звязку з ніякими справами не була... І знов на кілька хвилин невиразний дзвін ліса затяг для мене всі більш виразні вражіння.

— Оттак і живете усе?

— Оттак от і живу у робітниках на чужій стороні.

— Невже-ж не можна було за такий час впорядкувати свого халяйства?

Він почухав потилицю.

— Воно сказати, теє... Щиро сказати тобі... Воно-б можно... І женив ся-б. Та, бач ти, слабість маю. Гроший нема, воно й нічого. А з грішми горе...

Він винувато всміхнув ся.

— Четвертий рік от у Марії живу. Хліб їм, чого треба купить... Не образить... Не жінка, а золото! Як-би в інші руки...

— А Степан?

— Що Степан! Он чуєш, стріляє. На се він митець. Птицю тобі на лету бє, на озері вичікує, поки дві, три у ряд випливе, — однією кулькою і пониже... Правда!

Він засміяв ся, як доросла людина, коли оповідає про пустування дитини.

— Ухоріз, що й казати. За юнацтво і сюди ускочив. З каторги утік; шестеро бурят напали, — у двох від них боронив ся, он він який. Чи поле йому, братіку, на думці? Йому-б з Абрашкою з Ахметрянним змовитись, — вони-б натворили, наробили-б бучі до моря, до Кіяну... Або-ж на золотих копальнях... На золотих копальнях, каже, я за один день чоловіком зроблюсь, усе ваше добро спродам і викуплю.. І правда, — давно-б йому на золотих копальнях або ув острозі бути, коли-б не жінка.

Він помовчав і через якийсь час додав:

— Вінчатись хочуть... Усе вона, Марія, загадує. Вони, скажімо, по бурлацьки ніби й вінчані.

Крива, погордлива усмішка промайнула по його обличчю і він продовжав:

— Круг ракитового кущика мабуть... Ну, їй сього, бачиш ти, не досить, — бажає у попа.

— Т'адже-ж він блудяга!

— Ото-ж-то й воно: нетямущий, імення-прозвища не знає. Ну, т'адже-ж не Россія... Знаєш сам, яка тут сторона. Дивись, за бичка й повинчає якийсь.

Він непохвально зітхнув і помотав головою.

— Вона усе, Марія... Не хочеть ся як небудь, хочеть ся як краще... Нічого, я їй кажу, у вас не буде...

— А чом?

Він махнув рукою і замислено розглядаючи на пів озуту ногу, ніби почерпуючи в тім розгляданні силу своєї аргументації, сказав :

— Візьми ти, наприклад... горщик. Стукни його добре. Адже трісне він в тебе?...

— Ну, трісне.

— Налий тепера води... вона потече... Тим що, брате, вже її не держить...

— Так.

— Ото-ж-то й воно, — несподівано закінчив він, цілком певний, що висловився досить.

— Вінчайся, я кажу, не вінчайся, пуття однаково не буде!... Чуєш, знову випалив...

— Ви, Тимофіє, не любите Степана.

Він ніби не зрозумів.

— Що мені його любити? Не дівчина красуня... Про мене — що хоч... Хоч запали з чотирьох країв заїмку...

І скінчивши узупинення він став на ноги :

— Не до вподоби він... чоловік не натуральний. Робити почне, того й гляди, що коня зопсує. Здоровий, гаспид! Ламає, що ведмідь. Потім кине.

Він принизив голос і сказав :

— Отже Абрашка-Татарин приїздив! Вона його рогачем прогнала... А потім... поїхав я до болота мох брати — дивлюсь, аж вони у двох з Татариним степом вються, вигравають... Коний міняти хочуть. А у Абрашки і коник, відай, крадений.

Через кілька хвилин він ходив уже за сохою, уважливо налягаючи на ручку.

— Ну, ну, не бійся, — підхоплював він коня, — вилазь мила, копайся... Н-ні, бр-решеш, — перечив він комусь, з напругою налягаючи на соху, коли який міцний корч, що не перегнився ще, змагався викинути залізо з борозни. Дійшовши знову до мене він зразу усміхнувся радісною усмішкою.

— Пшеничку на той рік посіємо. На перший рік, дивися, яка пшеничка вимахне... Земля — пукор!

Він увесь перемінився. Очевидно, в сій ідеї потонуть для нього всі гіркі спогади і тривоги, які я розворушив своїми розпитами.

По якійсь дивній асоціації мені пригадав ся нараз довгоногий павук, що зветь ся в нашій стороні косарем. Коли у нього відірвати ногу, — вона довго ще буде ворухитись, роблючи звичайні рухи, ніби помагаючи рушитись усьому тілу. Чи не ся-ж інерція життя помагає й Тимосі зносити свою гірку долю? Відірваний від своїх людей і обставин, він виконує звичайні рухи відповідно своєму „расейському клімату“. Від оранки до сійби, від сійби до жнив, хоча й на чужому полі, хоча й у „заїмку“, котру завтра запалять із чотирох країв... Він відійде знов на инше місце і знову виоре поле під „пшеничку“... І так від зими до весни і від весни до нової зими, як крапля, що таємний розмах живої сили несе від невідомого початку річки до безвісного гирла... От чому здавалось мені, — живловий гомін ліса так владно примішував ся до мого роздумування про Тимоху, підказуючи і власні невиразні слова...

Але в той час, продираючись крізь гущавину, — я більш гадав про Марусю... На самому узлісі взір мій упав на молоду модрину. Кілька років тому деревце, очевидно, підпало якомусь нападу: певно якийсь ворог поклав червячка в осередок, — і ріст дерева покалічив ся: воно зігнулось дугою, попсувалось. Але потім, після кількох років боротьби, тонкий стовбур знову вирівняв ся і дальший ріст ішов уже безупинно в першому напрямі. Високі змагання молодого деревця не пропали даремно: з низу падали посохлі віти і сухі сучки, а в горі, над закрутом, буйно і гарно розросла ся корона густої зелені.

Мені здавалось, що я зрозумів тиху драму сього закутка. Оттаким самим змаганням зломаної жіночої душі тримаєть ся уся маленька громадка: воно віє над сією на пів українською хатинкою, над сими зеленою вмаєними грядками, над молоденькою берізкою, що тихо перебирала гілками над самою покрівлею. (Берези тут зарідко, і її певно пересадила сюди Маруса). Воно тільки й рухає довічного робітника Тимоху, воно тримає бурхливе юнацтво Василя...

Матово-біла, сьвіжа ніч лежала над луками, озером і сонною хатинкою, коли я нагло прокинув ся на відкритій сінниці, з продовженням тих самих мрій, — тиша і пустельний простір несамохить приковують увагу до всього, що виявить ся на сім безживнім тлі...

— Ви не спите? — спитав мене товариш.

- Недавно прокинув ся.
- Нічого не чули?
- Ні, а що?
- Мені здалось, ніби хтось плакав.
- Може вам здалось тільки?
- Навряд. Сей Степан мабуть зух... Як вам здасть ся?
- Ви з ним були довше. Я тільки й чув його оповідання.
- Бурлацька ідилля; — сказав він саркастично. — Ви вже звичайно, записали... Хотіло-б ся знати, чи є тут хоч слово правди.
- А чом ні?
- Та я знаю. У вас вони усі „іскру проявляють“. Ось ще лежить один.

Він підвів ся і подивив ся на Тимоху, що лежав побіч уткнувшись обличчям у сіно, хрипів і здригав ся ніби в атонії. Очевидно він не дав спати мойому товаришу і, здасть ся, розбудив мене теж. Мушу признатись, що і в позі Тимохи, і в його гомеричному хропоті мені теж здавалось в сю хвилину якесь свідоме зарозуміле вухвальство, ніби іронія над нашою нервовою делікатністю.

В тоні мого товариша я відрізнив знайому ноту. Пустельні місця і повсякчасне обмежене товариство мають власні специфічні невгоди. Вони примушують шанувати товариша, завязують міцно єдність, але поверховий вираз цієї єдності нерідко цілком отроює її істоту. Різностайність людської істоти розвивається лишень на зустріч спорідненому різностайному осередку. Без сього вона починає застоюватись і темніти. Тоді бородавка на щоці товариша, як і давно відомий погляд, можуть викликати однакоє роздражнення. Мойому товаришу давно вже обридли і стіни нашої юрти і немінучі розмови і бесіди мої з осадчими та блудягами, що для мене в де-якій мірі заповняли порожнечу і беззмістовість нашого життя. У нього через те частійше траплялись напади надзвичайної іпохондрії, безпредметового і безпричинного дражнення, — специфічна хвороба пустельних місць і обмеженого товариства. В ясні хвилини ми шуткуючи взивали такий настрій пробуванням „в кладезі суму“, і по обопільній умові — старали ся по змозі не трівожити один одного в сі періоди. Дочасне розставання і зміна місць впливали надто добре — і через де-який час хвороба минала.

Тим-то, не відповідаючи жадного слова на саркастичні уваги товариша, що дівив ся на людей в иньший час більше добродушно й вибачно, я зійшов із сінниці і попростував до коней.

Вони ходили в загорожі і все повертались до води, над якою висіла тоненька верства мряки, викликана раннім холодом. Дикі качки знову сиділи купками посеред озера. Часами вони прилітали парами в далекої ріки і гепнувшись біля протилежного берега продавжали тут свої нічні містерії...

Я пустив коний до води. Вони увійшли в озеро по груди і пили з жадобою, розбризкуючи інколи воду, ніби свідомо тішучись тим, що багато її. Часами здіймали голови і починали прислухуватись до чогось серед тиші білої ночі. Я теж несамохить дослухав ся. З під тихої шамотні тайги ледви виразно чув ся явийсь протяжний далекий, далекий дзвін... В міру того, як чуїне ухо ловило його яснійше, він приймав усе більше виразні, хоча й фантастичні форми: то мірно дзвенів знайомий з дитинства дзвін у рідному місті, то чув ся фабричний свист, що чув я з своєї студентської квартири... А за ними вставав цілий ряд таких самих фантастичних звуків, що дивно трівожили душу якоюсь ущипливою приманою.

Хатинка тихо спала, тайга спокійно ворушилась і зітхала. І раптом якесь моторошне своєю певністю вражіння, — несвідомий висновок із нагромаджених вражіннь, — здійнялось у моїй уяві... Що саме чується ся мешканцям сього закутка в голосах пустельної ночі, або коли навкруги завне зимова фуга? Яку оману шле їм ся чуїна, ніби насторожена, тиша пустелі? Куди вона кличе їх, до чого вона їх вабить, що обіцяє? Чи випадє Марусі вдержати сей виселок, в якому завязало ся житте, чи справедливий ляконічний Тимоха зі своїми песимістичними віщуваннями: усе се не справжнє, один раз зломаній душі вже не виправитись, і чуїна ворожнеча пустелі переможе її силкування?...

В хатинці рипнули двері. На порозі з'явив ся Степан. Він постояв кілька секунд, подивив ся на небо, потім лїниво пішов до ліса, захопивши цопереду вузду. Через кілька хвилин почувсь різкий тупіт, і Степан виїхав з ліса на буланому жеребчикова. Кінь біг якось вередливо і жваво; підїхавши до озерного берега, Степан скочив на бігу і напоївши коня привязав його до огорожі. Коли потім знов наблизив ся до берега, очи його були тьмяні, ніби чимсь заслонені. Він став над водою і не кажучи жадного слова стояв без тьми і нерухомо. Мабуть його теж охопили таємні голоси пустельної ночі. Через хвилину він здрігнув ся, ніби від

холод ... а може й йому почулись серед тиші його фантастичні мрії...

— Зимно! — сказав я, аби звернути його увагу.

Він озирнувся, але ніби не відразу заперітив мене. Потім так само механічно надійшов і сів побіч мене на колоді. Мені здався він чудним, ніби навіть хорим. Учора в ньому було знати оживлення чоловіка, що підбадьорився назустріч новому знайомству. Сьогодні він покійно, без розмислу віддавав ся якомусь внутрішньому настроєви...

По верхівям ліса пішла луна від передранкового вітру.. Древа з початку загомоніли глибоким хором, потім луна розсипалась на окремі голоси, пошептав ся і почав стихати.

Степан повернувся до ліса тільки на мій озв.

— Вітер, — сказав він з тим-же бездумним виразом, і подивив ся на мене зміненим поглядом, що був повний глибокої нудьги.

— Сили нема, — сказав він з приливом несподіваної отвертости. — Повірите, ніякої можливости моєї...

— Що-ж таке, Степане? — спитав я мимоволі спочуваючи йому.

Як здається, він усе ще не випростав ся від натиску якогось важкого настрою і його притомність брала участь в розмові лишень на половину.

— Вийдеш на озеро... усе ся тайга шумить... На вкруги пусто... Та ще качки сі трикляті.

З приливом наглої лютости він схопив грудку сухої глини і шпурнув у туман, що лежав над озером. Там, ніби крізь матове скло, бачились невиразні, але побільшені контури птиць. Коли грудка гепнула серед них, вони тільки злегка заворушили ся — туманні зариси в туманній димці...

Одначе різкий порух і плюск на озері, очевидно, трохи привели його до притомности. Він сів знову і спустив голову на руки.

— Тяжко жити тут, пане...

— А що-ж Степане. Вам би й справді на золоті копальні.

— Маруся не йде.

— Ну, ви-б на зиму відходили, а у літку знов сюди... Заробляли-б там і в хазяйстві поміч. А тут Маруся з Тимофієм управлять ся.

статичні

Він повернув ся до мене і довго дивив ся жежи очи, ніби випитуючи щось не то у мене, не то знов у глибочині свого власного настрою.

е. Потім
ії. Мені
то знати
му зна-
якомусь

— Ні, пане... Сього я не можу. Се вже значить... край...

Потім помовчавши він спитав :

— А ви Тимофія звідки знаєте?

— Учора був у нього при оранці.

— І Маруся там була?

— Була.

вітру..
розсипа-

— Ну-ну! Ви не дивіть ся на його, на Тимофія. Парубок не протак...

м, і по-
глибокої

І знов до мене повернулись ясні очи на ще більш потемнілому обличчі. В них тепера виразно виявив ся вираз глибокої відрази. Я помислив, що се знайома і нам хвороба пустельних місць і обмеженого товариства... Тільки ворожі чари пустелі витворили вже більш глибокі руйновання в бурливій душі, що вимагала буйних рухів. У сю хвилину із трох мешканців заїмки до Степанового настрою я почув найбільше близькості й симпатії.

і отвер-

туваючи

Знов риннули двері, з'явилась Маруся. Потім незграбна фігура Тимохи зсунулась по драбині в сінницю. Маруся узялась дойти коров, Тимоха запряг коня і привіз до города велику півбочку води на поливку. Заревли корови та телята, на заїмці починав ся день... Небо над верхівем гір потрохи пофарбовувалось. Сонце було вже там, тільки ми знаходились у довгій тіні, що вкривала всю рівнину... Крім того по небу розвісила ся тонка рухома пелена туману...

ку яко-
розмові

вкруги

глини
матове

Коли
ся —

Години за 1 1/2 ми виїхали з заїмки у трох. Степан їхав з нами. На його сідлі висіли великі товарячі перемети — очевидно його дорога була не близька. Лице його було знов спокійне, навіть веселе.

и при-
а руки.

Доїхавши до періжого шляху, він вказав нам наш напрямок, а сам звернув до ріки. Через де-який час ми побачили на другім боці невелику темну точку, що простувала по крейдяним уступам крутого берега.

пальні.

— Чого се повнесло його за Налькан? — замислено спитав мій товариш.

... За-
мофія

— А ви знаєте, що він туди поїхав?

— Так. Каже — до попа. Які в нього діла з попами?

Правду кажучи, навряд се задоволення від однієї праці...

— Гадаю, що ви помиляєтесь, — відповів я, не вдаючись одначе в суперечку. — Мені пригадалися слова Тимофія. Там, куди їхав тепер Степан, — була тунгузька пустеля. Сьвященики, що мандрують завжди по своїх великих парохіях, з'являють ся справжніми подвижниками своєї місії, але разом з тим самі в значній мірі дичіють. Я бачив одного з них: се був незвичайно смуглявий, незвичайно суворий і разом незвичайно мовчазний чоловік, що відлучив ся балакати повними реченнями. В конечности він висловляв ся однословно, але про те по своєму докладно.

Обїзджаючи свої парохії, такі сьвященики вінчають по неминучости людей, у яких давно бігають діти; їх тут-же хрестять і відспівують померлих, котрих кістки давно вже зотліли у ямі. Усе тут робить ся побіжно, сказати-б, в загальних рисах, що не дають надто доходити до подробиць. Се робить суворих пастирів менше уважними до формальностей, і „блудяжські шлюбн“, що представляють у Сибірі специфічну рубрику провини міського духовенства, — лякають їх менше, ніж сьвящеників більше близьких парохій.

— Очевидно, — помислив я, — Степан, довідавшись про недавнє відповідно перебуванє такого пастиря, їде, аби вволити волю Марусі...

Темна точка на гірській стежці щезла... Наші коні бігли знову коліями якутського шляху, зриваючи з права і з ліва соковиту траву з розкішними луговими квітами..

(Конець буде).

МАРУСЯ.

Оповіданє В. Г. Короленка.

—•—
VII*).

Я нічого не довідав ся про наслідок сих переговорів. До настання зими Степан і Маруся були двічі у слободі і ставали у нас як знайомі вже. Степан оживляв ся при людях, Маруся перестала уникати, хоча була як і ранійше мовчазна, нетовариська. Рік випав щасливий, і справа Марусина йшла добре. Її огірки, що солила вона якимсь відмінним способом, мали славу навіть у місті і траплялось -- за ними приїздили навмисне козаки за триста верстов. Сьому не слід дивуватись. О скільки се не дивно, але віддаль зовсім не лякає в сих далеких, рідко заселених місцях, з дуже поганими шляхами. Один американський подорожний по Сибіру оповідав з задивованєм у своїй книзі, як одного разу біля Колимска його здогнав губернаторський післанець, козак, аби доручити йому з пошаною порт-цигарницю і грудку масла, що забув він на стациї у Якутську. А від Якутська до Колимска більш як 1½ тисяч верств! Треба додати, що в той час біля Колими починалась одна з найстрашнійших пошестий — віспа і в губернського міста з нетерплячкою чекали віспяної лімфи. Лікарь і адміністрация стріли козака з radoщами і були над жіру розчаровані, довідавшись, що той прискакав не з лімфою, а з порт-цигарницею.

*.) Див. кн. II. стор. 197—230.

В поведженю Марусі я не помічав нічого болізного або мученичого. Вона тримала себе як спокійна, працююча господиня, що вміло і певно порядкувала власні діла.

— Ну й креміль жінка! — казав про неї Поляк торговельник, що постачав продукт рудокопам. Одначе в тоні його чулась не тільки зичливість до красивої смаглявки, але й поважання до господині.

Степан теж бродив по слободі і — з причини безробіття прицінював ся до коней, надіючись вимінати свого буланка. Він повертав ся на ніч трохи під чаркою, але не паний. Взагалі я придивляв ся до своїх гостей, питаючи себе з задивованєм: невже усе те, що мигцем промайнуло передо мною над далеким озером серед білої ночі — тільки моя фантазія, і сї люде живуть рівним, нічим не каламученим, звичайним житєм? Я придивляв ся до Марусі, іноді силкував ся розсмішити її, — пригадуючи нерівний, болізний сьміх її, котрий впав мені в память. Але вона і разу не всьміхнулась навіть.

На третій день у вечері, вийшовши на своє дворище, я за примітив, що хата Татарина Абрашки, що жив через вулицю від нас, дуже освічена. В невеличкі вікна було видко, що в хаті багато людей. Абрам Ахметзянов займав ся корчмарством.

Се була людина гідна уваги. Як він так і його жінка Гаріфа, котру на селі звали Марією, зовсім не були схожі на Монголів. У нього було кругле обличчє, дуже смаглясте, але про те з м'якими, правильними рисами, і великі, ласкаві, добрі очі... Вона-ж була типічною руською красунею, трохи гладкою, з гострим і, як то кажуть, „лихим“ поглядом. Абрашка любив її до нестяму, але про неї казали, що вона почаству зраджувала його. Одного разу, повернувшись несподівано до дому, він на щось стріляв біля своєї юрти. Казали на другий день, що баранкова шапка одного Абдула Сабитулліна була прострілена шротом і що тільки густо вистьобана тубетейка виратувала його лису голову. Сабитуллін був старий... Де-який час він стеріг ся ходити повз Абрамову хату, а одного разу останній стрівши його на вулиці, накинув ся нагло на нього і старого Абдула ледви вирвали з рук несамовитого Абрашки. Але я бачив Абрама і Марію на третій день після вистріла. Вона тримала себе з такою-ж сьвідомістю своєї чудової краси, що робила чоловіка геть чисто паним, а він дивив ся на неї таким-же покірно закоханим поглядом.

Він мав славу найбільше шаленого головоріза і найметкійшого злодія. Я довго не йняв тому віри. Кілька разів сей Абрам робив мені й моїм товаришам сусідські послуги і при тім в його очах світилась така простодушна ласка, що я не міг погодити з сим оповідання про його недобрі вчинки. Я почував навіть приємність розмовляючи з ним, і надто тоді, як я дивився в його глибокі, по дитинному простодушні і добрі очи. Тільки раз після якогось нового двозначного випадку з Марією він дуже пив кілька днів і прийшов до мене над вечір увесь зворушений і трошки дикий.

Де-який час він сидів тільки і злегка похитував ся. Потім подивився на мене і ніби пізнаючи, де знаходить ся, промовив:

— А! ось хто... Від'їздите, хату кидасте... Цілу ніч стоїть... рушили що небудь у вас Татаре?

— Не рушили.

— Горілки поставиш мені?

— Не поставлю.

— Чом не поставиш?

— Ти знаєш, Абраме, що ми до тебе не ходимо горілку пити. Чаю, коли хоч, запарю... А відкупляться від вас ми не станемо...

— Що ти, брате! Невже, боронь Боже, я за тим... — промовив він з проблизком свідомости. — Пяний, брате, Абрашка... серце зайняло ся...

Потім підвів ся наблизив ся до мене, поклав руку на плече і міцно стиснувши його нахилив до мене своє розпалене лице. Очи його були такі-ж добрі, тільки зробились ніби більші і іскрили ся майже з захватом... — Що ви за люде? — сказав він... — я не знаю, що ви за люде... А я ось який чоловік... Ах, бр-рате!... Як-би мені не Марія... давно-б я собі каторгу заробив!

Я був здивований глибокістю і безпосередністю сього ви-клику. Тут була і туга за юнацтвом, що марно пропадало, і сама непорушна певність, що — які-б там не були люди та погляди їх, — усе таки найдорожчий чоловік той, що сміливо буяє по найкрутішій кручі життя, з якої сніткнись тільки... влучиш просто на каторгу.

Тільки в сю мінуту я зрозумів гаразд Ахметзянова з усією його „безвинною“ переступністю, — далєбі я не знайду тут иньшого слова.. Він марнує час на дрібні крадіжки і злодійства, коли тимчасом його ймення могло гриміти врівні з йменням Нікіфорова і Чевкеса, — дуже відомих у ті роки на Лені начальників

перемитників і хижаків золота... Я зрозумів також, чому Тимофій ставив імя Степана поруч з Абрациним... В житю обох „жінки“ грали майже однакові ролі...

Двері Абрациної хати відчинились. З хати ніс ся гук, ніби з вулика. В освіченім четверокутнику з'явилась обрисом постать Степанова. Він очевидно відступав, тоді як в глибини хати до нього посувались збуджені татарські фігури.

— Що у вас трапилось? — спитав я, коли Степан надійшов до наших воріт і став виймати бантину, аби пролізти у двір.

— Нічого! — відповів він неохочо. — З Татарами трохи порахував ся.

І обернувши ся до хати, у якій двері зоставались відчиненими, він погрозив кулаком.

— Посьмієш ся ти в мене, Абраме, потривай...

Я помітив, що на сей раз він випив трохи більше, як звичайно і крім того був дуже зворушений...

На ранок погода на дворі круто звернула на зиму. Осінь по тих місцях майже непомітна. Вже в серпні холодні зорі міцно стискають землю і вкривають її шаром наморозу. До середодня земля ледви відтає, а вже вчасними присмерками знов починає підмерзати. Таким чином земля перемерзає досить глибоко надовго перед снігом; слоти та мраки ся осінь майже не знає, — повітря чисте та прозоре, звуки несуть ся виразно, ясно, далеко, копита коней дзвінко стукотять по голій ще, але вже закованій землі.

Над вечір другого дня мене викликав з юрти трохи тривожний оклик Степанів. Я вибіг і побачив, що майже з усіх ближчих юрт вибігали люде і з тривогою дивились на небо. Про те Якути і слобожане дивились досить спокійно, але Татари, а особливо Кіргізи, хвилювались і голосно розмовляли.

Я теж глянув у гору. Ледви пересунувши через пасмо відлогих горбків на північно-західній стороні, — до нас плила важка, оловяна хмара. Вона була величезна і дивна своєю різкою самотністю на холодному і ясному небі. У горі різко обмежена, ніби спина велетенського звіра, знизу спустила декільки паростів, що тихо, лиховісно ворушились спускаючись усе нижче і ніби дивогляд перебирали велетенськими вусиками. Але що найстрашніше було, так се те, що хмара повзла зовсім низько над землею, здригаючись, ніби тратючи сили на свій лет і якби ладна вразу впасти на землю усією своєю важкою масою...

Усі стихли. — Глядіть, — зачепить вашу юрту, — сказав Степан. Напів божевільний Кіргіз, що жив недалеко, прицілився з рушниці і стрельнув. Хмара, усе здригаючи, наповзла і розкинулась над крайніми дворищами слобідки. Усе потемніло і померкло навкруги. Звичайно, юрти хмара не зачіпила, але коли над нашими головами, тихо хвилюючи і ворущачи млистими паростями, пова важкий оловяний, де-не-де лишень мутно-опальовий, туманний дивогляд — усі затихли.. Тільки ще раз гримнув вистріл божевільного Кіргіза.. Через кілька хвилин темна маса проплила над рікою. Її густі обриси закрили скалуди горішнього берега і очевидно вона зачіпилась за їх узбіч. Коли щезла за шпильом, — на уступах, укритих зеленими ще модривами, біліли густі смуги снігу, ніби нарисовані велетенським пензлем.

Я прокинув ся, немов після дивовижного фантастичного сну. Над слобідкою знову вигравало густе, жовте проміння скупого осіннього сонця; якісь чужі мені люде голосно виявляли неспокій та розговорювали про значіне дивного явища. І все здавалось чужим, дивним, незрозумілим.. Незрозумілим здавалось навіть і те, як я тут опинив ся і що тут роблю.

У дверях нашої літньої хати, з однією рукою на одвірку, стояла Маруся з постарілим і переляканим обличчям і важко, з перервами переводила дихання. Тільки місцеві тубольці дивились спокійнійше.

— Ну, парубче, — сказав мені мій приятель, напів Якут, Тимофій. — Тепер гляди, буде буря! Ой-ой!

Дійсно, незабаром, ніби наздогін за північним утікачем, що мабуть відірвав ся від якогось сніжного оркану, — дмухнув гострий вітер і спала ніч серед хуртовини дрібного сипкого снігу. Вітер гудів у недалеких міжгір'ях, гнав снігом, наметав кучугури, підхоплював знов і крутив у водусі. Там, де перед хвилиною ще все біліло від снігу, знов чорніла суха, дзвінка земля.

Степан і Маруся стали збиратись. Я зупиняв їх (на той час я був зовсім сам), але Степан odmовив ся.

— Ні, пане, — тепер піде хуртовина, пора темна. А я до того ще й з Татарами в сварці.

Я напоїв їх на дорогу чаєм і випровадив. Через кілька хвилин вони зникли серед мутного сумраку ночі, а вітер зараз розметав сліди, що zostались від коліс їх воза.

VIII.

Дійсно, наставала темна доба. Що року тижнів два чи три між осінню і справжньою зимою в тих місяцях віють люті вітри; гидкі ночі — повні холоду і морозу. Тайга кричить невгаваючи, по лугах несуться стовбури сніжного колючого пилу, земля робить ся каменем.

Але Татари, що склали майже половину слободи, дивились на сей період з цілком практичного становища. Мерзла земля не приймає слідів, а сипкий сніг, що переносить ся вітром з одного місця на друге, й тільки... Раз за разом, виходячи в ночі з юрти, ми чули по татарських дворищах якісь рухи і тихі збори. Ранком ставало відомо про виламану комору „у Якутах“, або про розграблену юрту якогось багатиря.

Мій приятель Тимофій, про якого я згадував вище, що ласкаво знайомив мене з відмінами місцевого життя, ось як характеризував відносини слободи і її околиці.

— Татар у Брякут воровай, Брякут у Татар воровай, — взад — вперед*).

Але в дійсності рівної відплати не було. Якути полохливі і спокійні. Тим то вони більш оборонялись, ніж нападали. Правда, коли татарський кінь забіг в улус подалі від слободи, то в той же час попадав у якутський казан, на спільну гульню. Але прості напади на Татар у слободі були трудні... Якути обмежувались охороною, майже завжди недотепною і боязливо-наївною. Переїздяючи в ночі сільськими шляхами, можна було чути несподівано галас, як би хто різав від разу кількох людей. Се — людність одної юрти, в якій дві чи три родини скупившись на довгу холодну зиму, упереджає невідомого подорожного, що їде поуз темним шляхом про те, що вони не сплять і готові до оборони. Тільки ся погроза робила вражінє скорше якогось голосіння, майже благання. Часом за голосінням наслідували безладні, такі-ж лякливі вистріли у повітря. Усе се звичайно було тільки ковінкою на руку відважним і сміливим Татарам, котрі уважали, поки Якути настріляють ся та накричать ся, і тоді тихо, але вільно йшли на здобич...

На другий день після дивної хмари і нічної завірюхи у слободу прискакало кілька чоловік Якутів, вимагаючи „зробити їм

*) Татари у Якутів крадуть, Якути у Татар крадуть.

папери“ і вчинити трус у Татар. Папери були зроблені, Татари покірно відчиняли власні комори і пивниці... А осінь усе лютувала, сніг усе носив ся в шітьмі, гонений вітром, стукотів у наші маленькі вікна і округи нашої юрти; ноцями все чув ся тихий рух то в однім, то в другім татарськїм дворищі. Мій вірний Цербер, котрого я брав до себе в юрту з почутя самоти, тільки й знав, що чуїно насторожував ся і гарчав якось відмінно, як гарчать природні якутські собаки — тільки на Татар або на осадчих. Тоді я брав на всякий випадок рушницю і виходив із юрти. Але що разу тривога була даремна; иноді тільки на великому шляху до улусів або по убічній дорозі, що пролягала поуз нашого дворища, проносила ся мавівцем серед мутної імлі верхи фігура або дві...

Я почував ся, — в своїй юрті на збочи ніби на острівці, — у надзвичайно оригінальному становищі; навкруги мене серед млистого, туманного моря, кипіла оригінальна діяльність піратів. Иноді я догадував ся, хто саме з моїх добрих сусідів виїздить „у Якути“ по здобич, чи до ліса з добиччю, що доконче потрібно сховати... Иноді закипало в мені обурення, рука мимоволі стискала рушницю, — але то була видима неможливість... Я не вмів плавати між сими рифами...

Одного разу увійшли на слободу, обвіяні снігом, постукуючи перед собою палицями, сліпці, старий зі старою. Се були нещасні, безхатні старці, що ходили по богатих Якутах і заробляли шматок хліба мливом зерна на жорнах, на яких мабуть мололи ще невольниць Одисея. Такі жорна є у кожній якутській юрті. На міцній станиї, заввишки на половину чоловіка, примоцований не порушно невеликий жорновий камінь. Другий вільно ходить над ним на залізаному веретеві і цівці. Довга палиця одним кінцем примоцована до стелі, а другим обертає верхній камінь. Чоловік вертить нею жорна, насилаючи жменею у отвір зерно. Жорна гудуть тихо і нудно, борошно сиплеть ся на вдивовижу марудно, майже непомітно, на стіл округи жорен. За змелене пуда борошна платять від 15 до 20 коп.

Сією роботою старі довго збивали гроші і нарешті купили собі теплі кожухи на зиму і ковдри на взір мішків: чому саме сі речі, — переважно перед иньшими, — сказати не можна. Я бачив тільки, як у літку винесли вони свій скарб і витрушували з нього пил та міль. Розклавши його долі, старий намацював лівою рукою місце, а правою вдаряв гнучкою лозиною. По інстинкті

сліпого він рідко помиляв ся, але все таки иноді влучав себе по кикті... Потім пересовував руку і вдаряв в боку... Сю-ж роботу старі вповняли у иньших, коли не було шлива.

Тепер вони ішли вулицею, змерзлі і нещасні. Сльози текли із сліпих очей старої і замерзали на обличі. Старий ішов з якоюсь журною урочистістю і постукуючи палицею по змерзлому ґрунті, підіймав обличчя високо, ніби дивлячись у небо сліпими очима. Виявилось, що вони ішли теж „робити папір“ до уряду. Сієї ночі із комори одного Якута, у котрого вони мололи, — покрали їх скарб, що коштував кілька років праці.

Виходили слобожане, виходили Татари, і дивились на сю пару і слухали оповіданя, що переходило від одного до другого. Абрам теж стояв біля своїх воріт і дивив ся на старих своїми ласкавими очима.

— Здоров, — окликнув він мене, — що йдеш і нічого не кажеш?

Я якось несамохіть обернув ся і наближив ся аж до нього.

— Слухай, Абраме, — сказав я. — Добре се?

Він подивив ся трохи скося і сказав звичайним ласкавим голосом :

— Брате! — адже не я се зробив.

І потім подивившись у слід за старими, сказав замислено :

— Мабуть поклали своє добро в хазяйським у купі.

— Чи не віддастьте тепер? — усміхнув ся я жовчно...

Абрам не відповів нічого. Але місяців за два він якось стрів ся зі мною на вулиці. Поруч з ним ішов незнайомий Татарин, довгий як жердка, і сухий як кістяк. Зрівнявшись зі мною, Абрам, під впливом якихсь наглих думок, поступив нагло на бік і опинив ся переді мною.

— Слухай, що я тобі буду казати, — промовив він. — Сього Татарина пригнали до присілка. Жінка померла в дорозі... четверо дітей... нічого нема... голодні сиділи, топити нема чим...

— Правда, — глухо сказав високий Татарин і мотнув головою.

Але мені не потрібно було його запевнень: голод і зимна ровпука видні були із глибокості запалих очей, а від темного обличчя віяло як смертельною байдужістю.

— Прохав уклоняв ся... Нарешті, приніс дітей до уряду і кинув, як пущинят: робіть, що хочете. Хоч у воду, каже, киньте...

— Сама сюди гуляв, — пояснив його товариш подорожі.

— Зрозумів ти моє слово? — спитав мене Абрам, і пішов далі, не чекаючи моєї відповіді.. Я зрозумів, що на слободі побільшилось ще одним підприємчивим чоловіком.

Се, як сказав я, було довго згодом. А того вечера, прийшовши до дому, я неспокійно кидав ся по власній юрті і по дворищу і по щось часто оглядав рушницю... Товариші мусіли повернутись за кілька день. Округи юрти знова гуділо, у вікно було видко цілу гурму іскор і диму, які вихвачував вітер нетерпливо із мого димаря і люто кидав долі. Друге вікно в побічній стіні ніби хто навмисне заліпив рівною, білою, густою плівкою снігу.

На другім дворищі, куди я пішов, аби дати коневі їсти, мій сірий кидав ся, як шалений. Коли я увійшов, він з початку кинув ся на бік, але потім, хронучи і здригаючись, ніби все ще не признаючи мене, все таки наблизив ся і поклав мені голову на плече... Він поводив ухами і прислухав ся. Очевидно навіть він, будучи родом звідси, усе ще не звик до довгого, протяжного крику, що майже оголена вже тайга слала нам з вітром із бугрів та міжгір'їв..

Ледви я кинувши йому сіна пішов, він знову став метатись по дворищу, а гучні вдари його копит доносились без перестанку до мого вуха... Собака ласкаво терлась біля моїх ніг...

Навкруги шаліла якась хвиляста муть, що хутко неслась із бугрів за ріку... Слобода зезла, затаїлась під метушнею, як звикла взагалі таїтись під усяку негоду. Часами тільки серед білого хаосу мигав несподівано сніп іскор із димаря, або підчас перерви завірюхи відкривалось і знову зникало тихо освічене віконце...

Я починав розуміти сієї хвилі настрій наших сіл, які то покірно зносили явне зухвальство кожного зуха, що позбув ся совісти і остраху, то удавались до звірячого самосуду юрби, що вже за довго переносила покірний перестрах... Половина слобідки тримає в такому тремтінні не тільки другу, більшу половину, але і всю околицю. І от тепер, серед сієї хуртовини, то в тій то в другій юрті несміливо скриплять двері, — мешканці обережно визирають, — що се стукотить біля комори, злодій чи негода? А на багато верст навкруги чують ся безтямні голосіння і не менш безтямні вистріли... А ось і я стою тут, серед хуртовини і також у безтямі стискаю рушницю... Пощо? Я не плавець на сім морі, мого місця нема у сій боротьбі, я тут не вмію ступити ані кроку... А серед решти миру, що оточав мене, охопленого сією

мутною фугою, — ті, здавалось мені, що може мали охоту зробити щось, — безсилі, слабодушні, а ті, що можуть, — не хочуть.. Кождий дбає, чи справедливійше трусить ся лишень за себе, і нема нікого, хто-б зрозумів, хоча-б у сїм звичайнім випадку, що його справа — частина загальної справи...

Незабаром одначе мені довелось упевнитись, що я помилив ся: така людина знайшлась.

IX.

Ледви встиг я повернутись до своєї юрти і роздягтись, як моя собака неспокійно загавкала і з надвору почув ся тупіт. Потім Цербер як скажений кинув ся до вікна. Чиясь рука змела сніг зі скла і в нїм з'явилося знайоме татарське обличчє.

— Парубче! Кінь у тебе втік, — крикнув він.

Я нашвидку одяг ся і вискочив на двір. Одна жердка дуже високої огорожі була поламана, коня не було. Постать Татарина спокійно віддалялась через вулицю.

Випало негаючись їхати на шуканину. Поляк селянин, що був на засланою за часів повстання, дав мені коня і обібрав ся сам супроводити мене. По його речам, мій Сірко певно подав ся у рідний присілок, звідки був куплений.

Фуґа нїби трохи стихла. Від'їхавши з $1\frac{1}{2}$ верстви від околиці, ми нагло наткнулись на осадчого. Він увесь змерзлу своїй поганенький кожушинці, і голос його дріжав нагадуючи часами заячий писк. Він вийшов із дому над вечір, маючи надію заночувати у знайомого Якута. Але у вечері, в темноті, коли на нього загавкала собака, як на чужого, двері юрти відчинились і звідти гримнув вистріл пущений на сліпо. Після сього він пройшов близько 15 верстов, боязливо минаючи юрти, і тепера був ледви живий. Я дав йому сьорбнути горілки з пляшки, що була зі мною; довідавшись, що до слободи зісталось версти з $1\frac{1}{2}$, він бадьоро підтюпцем побіг далі.

— Чиста війна! — сказав Поляк і засьміяв ся.

— Ви сьмієтесь, пане Пекарський? — сказав я з докором.

— А що-ж робити?

Він жив тут більш як 20 років і був жонатий на слобожанці, що обякутилась...

— Правда; так як тепера, ще ніколи не було, — додав він на серію. — Що-то далі буде?...

Шлях наш припав до ріки. З правого боку шпильастий беріг захистив нас від фуґи. Віддалений рев було чути тільки на далеких лісових верхівях, а тут було тихо і навіть тепло; за те п'яма лежала так густо, що я ледви розрізняв мою білу собаку в кількох кроках з переду коня. Удари копит гучно розлягались від каміння... Коні силкувались ступати обережно.

Нараз мій товариш нахилив ся і зупинив мого коня за поводи. — Тихше! — сказав він. — Чуєте?

З другого берега ріки, що була тут дуже вузька, несло до нас, ніби луна від наших кроків, обережне стуканє копит.

— От прокляті, — сказав він по своєму, усміхаючись... Узялись за розум...

— Що се?

— Якутська варта. Мабуть довідались про те, що Татари знову збирають ся в гостину. Ось під'їдемо до вузького місця, де брід, ще чого доброго грюкне якийсь із рушницї...

Він сьміяв ся все тако-ж добросердо і весело. Коли ми під'їхали до броду, ніхто з рушницї не грюкнув, а замість того мене голосно окликнув хтось по йменню.

Ми зупинились, як укопані.

— От чудо, — засьміяв ся Поляк. — Що се таке?... У вас тут мабуть приятелї...

На темній ріці з'явив ся їздець, що переїздив у брід. За ним на повіді пленталась друга коняка. Через кілька хвилин, упоравшись із бистриною, до мене над'їхав Степан, ведучи за собою мого втікача Сірого.

— Піймав на броді, — вже на беріг виходив, — промовив він. — Дивлюсь, кінь знайомий. Ну, гадаю, почекаю трохи: певно, мовляв, ви поженетесь. А то увів би з собою...

— Спасибі, Степане, — сказав я, з запалом стискаючи йому руку.

— Даруйте, нема за що! А се хто з вами? — спитав він, нахилиючись із сідла і придивляючись до фігури мого товариша.

— Чоловік божий, обшитий кожою, — відповів Мазур своїм веселим голосом. — Поїхав ось з ним, думаю собі: може дасть Бог разом і свою конячку знайду.

— Теж пропала? Давно? — спитав Степан трохи неуважно.

— Років зо два... Втікла підла з покосу, та ще, кажуть, занесла на собі якогось осадчого. Кінь, — Господь із ним. Боюсь, коли-б не досталось за осадчого...

— Як ви, Степане, опинились тут? — спитав я, щоб перервати жарти приятеля, що здавались мені не зовсім до речі при сих обставинах.

— Справа була тут до Якутів, — відповів він уникливо, і не слухаючи більш моєї подяки, примусив свого коня увійти знову в воду. Ми поїхали назад, ведучи Сірого на повіді.

— От щастя людям, — усе в тім таки тоні балакав мій товариш. — А чи не можна й мене прийняти до ватаги?...

— Що ви хочете сказати? До якої ватаги?

— Еге-ж! Не знаєте! А пощо тут сей Степан? Навмисне сторожив, чи не прибіжить ваш кінь?

Увага ся вдарила мене дуже неприємно. А про те Пекарський, що їхав попереду, зупинив ся, ніби прислухаючись до чого...

— До чого се ви прислухаєтесь?

— А матері його біс! Не хочеть ся стрінутись у тіснім місці.

— Та з ким стрінутись? — спитав я нетерпляче.

— А на кого ваш приятель чекає біля броду!... У Абрама з ранку кінь на припоні, у Абасова, у Ахмета, у Сайфули теж.

— Ну, з Абрамом Степан посварив ся...

— Усі вони один з другим сварять ся, а крадуть у куші...

Непевність закралась мимоволі і в мій мозок, а надто коли ще раз зупинившись, мій товариш промовив з певністю, підогнавши коня:

— Горою поїхали. Знали, що ми поїхали сим шляхом!...

Дійсно, у-горі над темним уступом чулось витріскуванне сучків і легкий тупіт...

X.

Прокинувшись на другий день, я з початку уважав усю оту нічну подорож за сон. Тільки кинуте безпорядно на підлозі сідле та верхня одіж, що невстигла ще висхнути, переконали мене про дійсність моєї маленької пригоди.

Я закурив лежучи сигарку і з задоволенем витяг ся. Не вважаючи на те, що всі вікна були занесені снігом, я почував, що день став яснійший, ніж учора. Біля дверей гавкала собака

і коли я, нашвидку одягнувши повстянки, впустив її, вона радісно надбігла до ліжка, і поклавши на край холодну морду, дивилась на мене ласкаво, ніби признаючи собі заслугу і нагадуючи, що й вона шукала зо мною коня, що іржав тепер на дворі, привязаний за кару до стовпа...

Настрій у мене був добрий, радісний і, признатись, я в деяким гонором готував ся оповісти товаришам про свою пригоду і про свою працю на загальне добро... Одначе незабаром під сим настроєм виявилась якась маленька гадючка, що ворушилась і сичала на мою жизнорадісність, нагадуючи щось отруйне і сумне...

— Так! Се про Степана, — пригадав я нараз, і частина моєї радості відразу щезла.

— Невжеж Пекарський правий? — помислив я з відчутєм гострого смутку... — Невжеж Степан став мені у послузі саме через те, що сподівався Татар? Не витримав, нарешті, гомону своєї тайги, прозаїчної добродішности своєї Марусі, в котрою стрів ся при ріднійшій для себе обстанові, і тихого Тимохи? Забажалося знов простору і вражін? Що дивного? Адже ось навіть незначний випадок відсвіжив і відновив мій настрій, що запліснів від нудьги і самоти...

— Що-ж тепера буде робити Маруся? Як піде її житє? Бурливі сцени — чи покірливі сльози?... Покора і піддання — чи розрив? Невжеж таки тиха заїмка на далеких озері обернеть ся у склад крадених річей і в переносний пункт конокрадства? Чи відійде при тім Тимоха, чи буде робити своє діло, не втручаючись до хазяйських справ? І чи скоро наскочить на заїмку власть із Якутська, і для Марусі та Степана знов настануть етапи, тюрми, нові проби втеки? А у заїмку зацарствує пустка і грядки позаростають на взір губернаторських городів?...

У моїх снігах почув ся тупіт, у двері бухнув клуб свіжого повітря, і до юрти увійшов Пекарський. Він троха спадав на гнома: невисокий на зріст, з великою головою; білява борода була не дуже довга, але товсті пухнаті вуси висіли як два джугти. Сіро-голубі очи блискали незвичайною добросердністю і живим, мягким гумором.

— Ну, вставайте, — сказав він, усміхаючись. — Давайте чаю. Новину оповім.

— Що таке?

— Що на слободі робить ся, — страх, — казав він, отрясаючи на підлогу білі грудочки сьвіжого снігу.

І знов весело заблискотів очима та сказав :

— Глядіть: Татари тепера скажуть, що неодмінно се ви зробили! А я з вами, памятайте, не був.

Відтак він оповів новину, що вдарила слободу, як грім. Сієї ночі підприймали Татари один із дуже сміливих нападів на крту заможного Якута саме в тім напрямі, куди ми їздили вчора. Та часто Якути знали загодя про збори Татар, але останні майже завжди звертали їх увагу в хибну сторону. На сей раз відважники стріли супротивників на поготові. Ледве, зоставивши кочей у відомім місці, вони стали наближатись до комори, як їх стріли спільною стрільбою і того-ж часу другий відділ Якутів завладів кіньми. Наспівши туди, Татари ледви встигли у Якутів, що все таки подались, відбити двох коний. А двоє, і притім кращі, — zostались воєнною здобичю побідників. Сідаючи на перемяну на відбитих коний, четверо Татар із соромом приплентались у слободу ледви на зорі... Між осоромленими був і Абрам Ахметзянов. Буланого коника, яким він пишав ся, як кращим бігунцем на слободі, тепера на його дворіщі не бачили.

Слобода кишала як кошанья. Двері раз-у-раз грукали в похилих стінах юрт, сусіди і сусідки перебігали від двору до двору, де-не-де Татари голосно лаялись про між собою. Татарська людність слободи була найріжнородніша. Тут були і Кіргізи, і Калмики і ачинські Татари з азиятського степу, і давні осадчі Іркутської губернії. Усіх їх привела сюди, обібравши із межі більш чи менш спокійних співземляків їх, — незатлумлена культурою пристрасть до баранти (конокрадства). Тут їх обєднила віра та нужда, — але й межі ними був підподіл і жорстока ворожнеча. Тепер, при сїм пораженні, деморалїзация осередка виявилась надзвичайно; Татари закидали один другого докорами і підозривали у зрадї. Вони не могли уявити собі, щоб полохливі і недотепні Якути могли провести сю компанію зі свого приводу.

— А знаєте що, — замислено сказав мені Пекарський, коли ми сидїли за чаєм. — Ви поки що нікому не кажіть про Степана.

— Чому?... Чи не сподїваєтесь ви, що почнеть ся слідство?

— Яке там слідство! А все таки помовчіть.

І він додав усміхаючись :

— Я його сьвятому повинен сьвічку поставити... Може учора й скривдив його.

— Так думаєте, що се...

— Ага! А ви думаєте, Якути самі так розпорядили-б ся? Ніколи! Вже був у них хтось за генерала!

Справді, з сього часу Якути неначе змінились. За першою невдачею татарського набігу наступили дальші. Двічі Якути відвозили до міста Татар, яких ловили на місці, і багато разів переслідуючи по пятах, подавали виразні вказівки і докази. Після першої-ж ночі Абрам з товаришем виїздили на місце своєї невдачі і з темряви кричали і сварились, домагаючись звороту коний. Але їх тільки запрошували ближче. А на другу ніч вони вже не зважились під'їхати, боючись засідки.

Окремі татарські сім'ї, що жили по улусах, добровільно кидали селища і стягались до слободи. Якути, що перше лякались самого ймення „Татар“, дбали про наділ їх ґрунтом і видавали запомоги, тепер, підбальорені прикладом, перервали всяку поміч. Постраждали при тім і згідні Татари на яких дивились усе таки підзорливо, через зносини їх із співземляками. У сей час Абрам зупинив мене вказівкою на бідолашного Абдулла.

Про те був ще й другий посередний здобуток нового стану річей. Перше Татари грабували і ламали комори, але ні кого не вбивали. Тепер вони йшли вже на все. При перестрілках бували ранені, як там так і тут. Одного разу Пекарський прийшов до нас і скривившись ще на порозі, скинув шанку і комічно низько вклонив ся.

— Чи не можете ви якось затримати вашого приятеля? — промовив він, звертаючись до мене.

— Що таке, якого приятеля?

— Якутського генерала. Давнійше їздили собі Татари до Якутів, — тедер почали працювати на слободі. Ми тут у них як миші у банці. Сьогодні поламали дві комори.

Одна з комор належала до смотрителя поштової стації. Се була мізерна стація, кінцева точка поштового тракту, що не йшов далі слободи і куди почта прибувала раз на два тижні. Але смотритель мав усе таки ранґу і в де-яких урочистих випадках убирав навіть шпаду. На непорушність поштової кореспонденції він дивив ся дуже ориґінально і числив себе в повнім праві надіслані комусь із осади (найчастійше нежонатим) золоті карбованці — замінати

таким-же числом паперових грошей. Але все таки се був чоловік добродійний, і за виломанє своєї комори тогож часу післав най-енергічнійші сльозниці до губерньського міста.

Про те ймення Степана, хоча Пекарський не був балакливий і, я певний, ніде не казав про нього, як перед нами, було у всіх на вустах. Навіть діти на слободі граючись на вулиці, виображали Татар, Якутів та Степана, а на улусах у Калмиків довгими зимовими вечерами вже складалась про білоокого руського чутлива, предовга якутська билина-олонха.

Ми теж з інтересом прислухались до сїєї нової ролі нашого знайомя. Навіть мій жовчний товариш, що хоча і згадував про сварку з Абрамом, як про можливу причину війни, — а все-ж очевидно змінив думку про нього і, шуткуючи та усьміхаючись, казав :

— Ну, ну, вірю! Згоджуюсь. Виявляє іскру, здорову іскру виявляє.

Одного разу на слободі з'явилась Маруся в товаристві Тимохи і двох Якутів; може вони й випадково були з нею в товаристві, хоча всім здавалось се якимсь почесним ескортом, яким присілок знадобив жінку свого оборонця. Приїхали вони у день, переночували у нас і одїхали теж ранком. Коли я забалакав з Марусею про Степана, про те що він поробляє і як переводить час, вона відповідала просто, але дуже стримано і неохоче. Очевидно вона не хотїла висловлятись про новий стан річей. Коли-ж я забалакав з Тимохою на дворі, куди ми оба вийшли годувати коней, він сказав з давнійшою своєю усьмішкою, з якою говорив про Степанову умілість стріляня :

— Виграє, як бачиш... Не можна йому без Абрашки жити...

— Се-б то як без Абрашки? Адже вони тепера на ножах.

— Ото-ж то й кажу. Не перучи, то качаючи... Глянь, чужі комори стереже, власну чи встереже? Кажу: неприродна людина, — нутра в собі справжнього не має. Що йому потрібне — вигравати-б усе...

Я засьміяв ся. Відозва, над усю несподіваність, була вповні характерна для Тимофїя. Коли-б хто кусив ся на комори дальшої заїмки, — Тимофїй скликав би присілок і відбивав ся-б як медвідь біля барлогу... Але що дієть ся у сусїди, та ще Якута... тут Тимошина хата з краю...

А що Тимоха може володіти тонкою спостережливістю в своїй сфері — про се я якось не помислив на той час, хоча й пригадав його слова, що знюхавшись з Абрашкою, Степан „нагвалтує до моря Кіяну“. Тепер Степан з Абрашкою були вороги, а ймення Степанове було чути коли не до „Кіяну“, то все таки до самого міста...

XI.

В середині падолиста раннього зимового вечера по шляху з міста розносив ся голос дзвоника. Зима вже була як слід і дзвоник було чути з далека; він то змовкав, коли шлях губив ся десь між горами, то знов виривав ся на простір; повітре було гарне і тихе і ще верстов за 8 кожний удар дзвоника доносив ся слабо, але виразно, немов би хто тихенько ударяв срібною ложею по тонкій склянці.

День був не поchtовий, значить, їхало начальство. Чого? Родовиті слобожане чекали якогось нового розкладу податків, Татари в де-кілька санок потяглись за чимсь до ліса, гонець Якут поскакав по старосту... Через пів години вся слобода була на готові до приймання начальства.

Прїїхав засідатель Федосєїв і зараз по приїзді запросив нас до себе у в'їзду хату. Передавши нам де-кільки листів, він попрохав иньших присутних вийти і сам замкнув за ними двері. Надійшовши потім до стола, вів розстїбнув мундур, немов би йому було душно, і став набивати собі люльку. На лиці його виднілась якась трудність і ніби сумяття.

Се був чоловік родом звідси, з козаків, середнього віку, чудовий службіст, що досковало знав місцеві відносини. З особистих його прикмет ми знали його нахил до випивання, — із слободи вивозили його иноді поклавши на вів майже без свідомости — і до книжкових слів, які він збирав із жадобою аматора і вставляв не завжди до речі в свою розмову. Чоловік він проте був узагалі добрий і всі його любили. З нами він був не в близьких, але все-ж таки в гарних відносинах.

Набивши люльку і закуривши її від лойової свічки, що горіла на столі, він якийсь час завзято курив і нарешті сказав: — У мене до вас, панове, справа, сказав-би... приватна. А буду з вами балакати просто: ви знайомі з осадчим із блудяг Степаном?

— З дальшої заїмки? Так, знайомі.

— Так!.. Прошу не думати щось таке... Він у вас стає, коли приїздить на слободу?

— Так, часто.

Засідатель засмоктав свою люльку, ніби в сю хвилину се для нього було найважнішою справою, і сказав:

— Чудний чоловік.

— В чім саме?

— Та як то, даруйте: втручаєть ся куди не слід, розпоряджаєть ся у присілку, заварив таку кашу...

Він устав із стільця, очевидно у злім настрої і неспокійно перейшовши по хаті, промовив з видимим вже незадоволенням:

— Даруйте, що се таке! Давнійше був найспокійніший улус — тепер не минає тижня без якогось випадку. Там стріляють, там ранили чоловіка, там зловили Татарина. Гніздо якесь.

Я зачинав розуміти настрій засідателя. Кожда професія має власну специфічну точку погляду. Семен Олексієвич Федосіїв не міг не знати, що кождото року доколичні присілки були ареною тої-ж боротьби. Але давнійше одна сторона держалась у ній пасивно. Розбита комора, уведений кінь, зарізана корова — вступає скарга, винуватці не знайдені... Справа передаєть ся на божу волю, не доходючи навіть до міста; кождого свого приїзду на слободу він кінчав кілька таких справ простим підписом споруджених зарані постанов про перерви справ „за невиявленем винуватців“... Се й визначало, що в участку все гаразд. Тепер кожда справа набувала гучного розголосу, з'являлись зловлені на горячому, повставали перестрілки; розмови про незвичайну боротьбу присілків із Татарами звертали увагу. Перейнявшись сею „істотою питання“, я мимоволі усміхнув ся.

— Вибачте, — сказав я, — адже Степан не краде і не грабує, але обороняє.

Семен Олексієвич сів і подивив ся на мене в опір.

— Ну, от-от. Се саме.. Се як раз центр... власне: центр питання... Скажіть, прошу: блудяга, безтямний, звичайний, пробачте, варнак... Звідки у нього нараз сі... сі...

— Ідеї, — підказав я, догадуючись, до чого хилить ся його гадка.

— Ідеї-то ідеї, але як там іще?..

— Лицарські.

— Ну, ото-ж, ото-ж, — сказав він з полегкістю, і обличчя його трохи прояснилось... От у місті — пробачте, я буду казати вже просто... і розважають: з простого варнака робить ся зразу такий, знаєте незвичайний Рін... Рін...

— Рінальдо...

— От-от... Рінальдо Рінальдіві свого фаху. Як! Від чого? Звідки? Книжок він не читає... В ріжних там ідеях не кохається... Очевидно тут має силу (він скося подивив ся по нас) сторони її вплив...

— Додайте, Семене Олексівичу, „шкідливий“, — сказав я усміхаючись.

Він злегка захлиснув ся димом зі своєї люльки.

— Тоб-то, я, звичайно, не кажу... Се дуже благородно і навіть екстравагантно... але вважайте самі...

І вдаривши себе цибухом кілька раз по потилиці, він вирік з великим оживленем:

— Ось де сидить у нас ся оборона, ось де! Того й сподівай ся, що з Іркуцька привезе гонець звісти... А там питають: хто засідателем ув участку? Як міг допустити такий стан річей!... А чорт! А я тільки й винен в тім проти других, що в мене тут оборонець виявив ся...

Його розпука о стільки була і щира і комічна, що ми оба з товаришем не мали сили здусити в собі явної усмішки.

Помітивши се Федосіїв сам усміхнув ся.

— Ну, добре, панове! Побороли ви мене, се так. Справедливо! До краю справедливо! До *pes plus ultra*!... Признаюсь вам отверто: сам я казав у місті, що зістанусь в дурниках... А все таки ось у Петриченка комору розбили...

— Ну, то ще не найгірший вчинок... Чому се, Семене Олексівичу, вам комора Петриченка дорожча за селянські?

— Розібють ще вашу, потім візьмуть ся за інші. Адже їм більше нема що робити.

— Ну, скажемо, — робітники з них чудові.

— На чім робити? — сумно промовив він, беручись до набивання другої люльки... Краєвий заряд завалено їх супліками про наділ ґрунту. Супліки цілком легальні...

— Чом-же їх не вдовольняють?

-- Звідки? Ви знаєте, що у слобожан у самих ґрунту небагато. На-силу вдалось схилити селян відступити їм $\frac{3}{4}$ десятини покосу... Що таке $\frac{3}{4}$ десятини?

Він закурив і забалакав в цілком иньшій тоні, просто і вже, дійсно зовсім приватно.

— По правилу не можна селити засланців більше, ніж на $\frac{1}{3}$ проти місцевої людности. А їх тут тепера майже стільки як і слобожан. Де-ж узяти ґрунту?...

— От об сім у місті й подумати треба-б.

— А, батеньку,³ думали! Навіть писали багато разів, бо се-ж не від нас. Для вигоди дозору: селити в однім місці при слободі... От вам і вигода дозору!...

— Повторяти... Доходити.

— Повторяємо було багато раз!... (він махнув рукою з виразом повної безнадійности). А там я ось просто скажу вам: обох арештованих Татар ми випустимо.

— Гм... Здасть ся, докази повні.

— Тюрма ще повнійша. Нещо давно прислали партію перемитників з відділу Прокофєва. Сі юнаки у Олекминській тайзі стали до бою з рудокопами. Се осуружнійше якутських комор. А в острові яблуку нема де впасти... Ех, панове, панове... Треба розважати по людському... Ми тут так спутані... Приїде зараз якийсь ревізор з того-ж Іркуцька: ми тут у „переступах“, як у павутині... А розкинути гаразд...

Розстали ся ми зовсім по приятельськи, пояснивши засідателеви, що наш вплив ледви чи слід брати під розвагу в сім випадку...

— А признайтесь, адже збив він вас, — промовив мій товариш, що майже весь час нашої балачки мовчав.

— Признаюсь охоче, — відповів я. Дійсно, друга частина нашої бесіди робила на мене сильне вражіння. Я з соромом згадував той час, коли попавши в поганий настрій я відчував потребу стати учасником тої борби і навіть стискав руками рушницю з якоюсь лютою і сліпою запеклістю...

— І головна річ, чим збив, — продовжав мій приятель. — увесь час ви казали те, що повинен був казати він, а він те, що справді повинні були сказати ви...

І се було цілком слушно. Коротка розмова з засідателем звернула знову мій настрій в царину тієї нейтральности, що по якомусь природному чуттю призначила нам сама суспільність...

Але що робити? Живій людині тяжко обмежитись становищем свідка, коли жите навкруги кипить боротьбою... Преса? кореспонденції? освітлене загальних умовин?... Довго, далеко, непевно...

Решту дороги йшли ми оба мовчки. По обох її боках тихо переливались вогні крізь ледові вікна... Слобідка кінчала звичайним ладом свій безхитрий день, не завдаючись ані думами, ані питаннями... Вона жила, як уміла, і нам випало становище байдужих свідків сього життя. І ніколи ще се становище не здавалося мені таким важким...

У юрті очікував нас Пекарський, зацікавлений, як і вся слобідка, змістом нашої таємної розмови з засідателем. Розумний Поляк уважно вислухав наше оповідане і сказав з переконанням:

— А що-б ви думали: се все, їй-Богу, правда...

— Ну, добре, — сказав він по якійсь хвилі, — чого треба сьому Степану справді? Яке там у нього шило сидить, що спонукало його наварити такої каші? Не йму я віри, щоб се він із-за Якутів.

— Припустім: тут сварка з Абрамом...

— Ну, — десять разів сварили ся, десять разів мирили ся.

Я оповів те що сам знав. Згадав далеку заїмку, хоровливий Степанів приступ у ночі над озером, його нарікання на порожнечу життя, його поривання на золоті копальні, від яких його здержувала тільки уперта супротивність Марусі...

— Ну, отсе нехай так... замислено сказав Пекарський і додав рішучо:

— Ну, згадаєте моє слово: довго се однаково не тягтиметь ся...

XII.

І дійсно, се тяглося недовго.

Тиждів за два по приїзді засідателя ми розмовляли з Пекарським біля його воріт. День був відповідно теплий, — степенів 20, — що відповідало нашій відлизі. Сонце світило яскраво, і на слободі було доволі людно.

Коли се близько середини довгої слобідської вулиці счинив ся якийсь рух. Гавкали собаки, вибігали люди, гурток Татарчат біг за їздцем, що їхав по самій середині вулиці майже ходюю.

— Адже се, гляньте, Степан з далекої заїмки, — сказав придивляючись Пекарський.

Я в початку не пойняв віри, але слобожанин, що стояв побіч мене, нашів Якут Тимофій, що володів справжньою рисячою далекозорістю, з певністю потвердив висновок Поляка.

-- Ну й сьміливий шельма, — сказав з похвалою Пекарський. Їде собі середодня, як би нічого й не трапилось. Біда, коли побачить Абрашка.

Абрашків двір був обіч і він на той час колов дрова. Зацікавлений уличною шамотнею він байдужно вийшов за ворота, придивився і рантом, скільки духу, кинувся до хати. За хвилину двері відчинились. Мені здалось, що звідти мигнула рура рушницї, але зараз двері знов зачинились. Не минуло й хвилі, як із юрти з'явилась Абрамова красуня жінка, а за нею йшов покїрливо сам Абрам в порожніми руками...

Юрба за Степаном зростала. Він їхав, не приспішався, кїнь поривався і вигравав під ним, лякаючись натовпу, але їздець цупкою рукою здержував його і, здавалось, не звертав уваги на те, що діялось навколо. Я помітив, що в натовпі більше за всіх було Татар. Слобожане і Якути навпаки ховались по юртах. Степан зазнавав ще раз долї героя, якого покинули тяжкої хвилі ті самі люди, що більше за всіх дивувались йому. Тимофій, що стояв з нами, теж неспокїйно почував ся...

— Треба-б відїти, — сказав він оглядаючись; але наша цікавість перемогла.

Степан того-ж часу зобачив Абрашку і Марію, що рушились йому на зустріч. Я помислив навіть, згадавши знов Тимоху, що все те Степанове юнацтво мало головно на метї Абрашину юрту та ворота, поуз яких йому доводилось їхати. Запримїтивши свого супротивника Степан нервово смикнув за поводи, але потім на його обличчі з'явилась легка сумяття і він нїби змішався. Він певно чекав чогось більше бурхливого.

А проте красуня Татарка йшла просто на коня своєю легкою ходою грубої жінки, і Степанови довелось зупинитись. Юрба теж зупинилась, але було видко, що се попросту юрба цікавих. Коли се серед неї почувся одностайний сьміх, по двох чи трьох словах, що сказала Марія по татарськи.

— Що вона сказала? — слитав я.

— Нічого, — відповів Тимофій, теж усьміхаючись. Вона каже: „здоров Степанко“... більше нічого не сказала...

— А він хїба розумїє по татарськи?

— Тюрма сидів з ними.. Знайт.

Юрба знову зареготала.

— Що таке? — спитав знову я.

— Нічого, — відповів мій товмач. — Соромив дуже... Ти, каже якутська віра...

— А тепера що?

Він слухав і товмачив мені, поки Степан помалу прокладував собі шлях серед юрби, а Марія, тримаючись трохи оддалік, продовжала свою уравливу розмову.

Через якийсь час до неї пристав Абрам. Він говорив палко і все підносив голос.

— А! Че! — викрикував Тимофій, при кожному новому реченю. — Дуже соромив.

— Та що-ж таке? — питає я нетерпливо.

— Ти, каже, з нами хліб їв.

— Ти, каже, з нами спав у купі.

— Ти, каже, уважав ся у нас за брата.

— Ти, каже, за Джякутів став, за нас не став...

— Тобі, каже, Джякут краще Татарина став....

— Ти, каже, навчив поганих Джякутів украсти мого буланка...

Я слухав з задивованєм переказ сих слів, у яких справді не було нічого крім викладу дійсних фактів. Все, про що казалося тут, була правда, все се гаразд було відоме й нам, і Степанови, і всій слободі. І я не міг пояснити собі, чого ся юрба тріумфувала над сим чоловіком, якому було варт тільки здійснити голову і сказати де-кілька слів. Я так і сдодивав ся, що Степан зупинить коня і крикне:

— Так, я зробив усе те, і знов зроблю... Собаки!...

Але Степан не казав сього. Навпаки, його очи, що недавно ще шукали небезпеки і кидали визов, — тепер опустились; він зробив ся блідий і, як здавалось, усю свою увагу з'осередкував на уздечці коня, як би їхав над провалем. Кінь часами очевидно прохав ся, підносив голову і, вискіривши зуби та бризкаючи піною, трусив над головами Татарят, що шмигали перед ним, своєю красивою головою з болізним виразом. Але на ньому, здавалось, їхав автомат, що міцно затяг повід своєю залякклою рукою.

Марія навпаки йшла певно, трохи з боку і попереду і продовжала вигукувати, наче співаючи, з якоюсь переймаючою пристрастю... Така-ж пристрасть і така-ж дивовижна певність у своїй

правоті чулась і в голосі Абрама. Його чудові очі горіли і, здавалось, метали іскри, а голос дзвенів і вражав обуренням.

Голоси чоловіка та жінки ставали все голосніші, сьміх юрби все гучніший. Боючись, що під час затримання усе се може скінчитись якоюсь катастрофою, я хутко перебіг через невеличкий майданчик і став відчиняти свої ворота, будши певним, що Степан їде до нас; я мав замір біля своїх воріт вступитись за нього і зупинити натовп...

І дійсно, він уже став було завертати за ріг огорожі, коли се случилось щось зовсім несподіване. Красуня Татарка, що тримала себе завжди з такою статочною повагою, раптом вийшла наперед і перед усіма зробила в напрямі до Степана стидкий рух...

На наш погляд такий вчинок збезчестив би тільки жінку: але я помічав багато раз, що прості люде приймають се, навпаки, як за найтяжчу образу своєї особи. І, дійсно, Степан здригнувся, кінь його, здавалось, зараз кинець ся на Татарку. Але він вдержав його, примусивши станути дуба. Юрба метнулась, відкривши шлях і через хвилину Степан шез за горбком серед хмари сніжного пилу, серед грохоту і улюлюканя тріумфуючої юрби.

Се була повна моральна перемога однієї сторони і поразка другої. Перемога певного в собі і цілого у своїй простодушній безпосередности злодійства над певною доброчинністю, що соромить ся сама себе.

— — — — —
Того-ж вечера постановили ми з товаришем поїхати на далеку заїмку. Нам обом хотілось побачити Степана і висловити йому своє співчутє.

Відїхавши надовго ще до дня, ми тільки на ніч підїхали до далекої заїмки.

Тепер трудно було пізнати сю місцевість. Навкруги все було заметено снігом, тайга стояла вся біла; за нею, ледви поблискуючи краями в наслідок сьвітла місяця, висіли скелі, а озеро лежало під снігом і тільки біля берега видїлись змерзлі краї ополонки.

Українська хатинка стояла порожня, з білими, обмерзлими вікнами. За нею видїлась невелика юрта з похилими стїнами і здавалась купою снігу. У літку я не звернув на неї уваги. Тепер у її вікнах переливався вогонь, а з комина високо і рівно здіймався білий стовбур диму, який вигравав своїми блїдими переливами в місячній промінні.

Все було біле, бліде і прозоре. Гавкіт злої собаки витав нас іще здалека, а на зустріч нам вийшов, рипнувши дверима, Тимоха. В руках у нього був величезний дрюк. Очевидно він покладав ся на нього більше, ніж на рушницю.

Маруся приняла нас привітно, але Степана не було...

В юрті навіть якось непомітна була його відсутність. Скрізь було доволі тісно, але затишно і привітно, і як здавалось, Маруся з робітником жили тут доволі вигідно... Вони нічого не знали про випадок на слободі. Не знали навіть, що Степан їздив туди... Виявилось, що він тижнями не бував дома. Очевидно, його життя все більш і більш відрізнялось від життя далекої заїмки.

Все таки довелось оповісти Марусі про причину наших відвідин.

— Ну, тепера закрутить ще більш, — сказав Тимоха. Я помітив, що на шитво, з яким на той час сиділа Маруся, крапнула сльоза. Вона зашивала Тимошину сорочку...

Тижнів за два ми дізнались, що Степан майнув на золоті копальні.

XIII.

Минув близько рік. Ранньої осені, — знов на санках — приїхав засідатель Федосіїв. Доручивши нам листи та газети, він запросив нас сісти і сказав:

— Так, до речі. Який непрємний випадок!

— Що таке?

— На далекій заїмці... Якийсь-то там Тимофій у них... Робітник, чи хто, біс його знає...

— Так, робітник.

— Ранений чи ранив себе через необережність. Взагалі, таємна історія. Ви нічого не чули?

— Ні, не чули. Тяжко?

— Ні, легко. Вже виздоровлює. Я дізнав ся від людей, — вони самі криють ся, Що, Степана у вас не бувало?

— Ні, він давно на копальнях.

— Приходив не що давно по паспортта... Але по наших відомостях, він був уже тижнів за два до випадку...

І переходячи нараз на „приватний“ тон, він сказав:

— Проміж нами казка, — я певний, що се справа його рук.

І лукаво засьміявши ся додав :

— От воно — жіноче серце! Пам'ятаєте, як я розпинав ся : любов, іділля, незрадність. Та й робітник, скажу я вам; пика невимовна... Ква... Ква... Як се?

— Квазімодо...

— Ну от-от. Я просто звідти. Відібрав свідощтво.

— Що-ж?

— Сам, каже, через неосторогу: рушницею бавив ся... Але рана така, що сього жадним способом припустити не можна... Розумієте?

— Тюрма у вас переповнена?

— Як оселедці в бочці, — сказав він махнувши рукою. — До того-ж... Тільки се вже прошу зовсім приватно проміж нами! Він оглянув ся на двері і додав :

— Довело ся-б, чого доброго, і другу справу здіймати... А жаль попа, попа жаль, простак...

— Невже блудяцький шлюб? — спитав я.

— А ви по чім догадали ся?

— Я знав їх замір вінчатись. Значить, Степанови все таки вдалось упорядкувати се?

— Як Степанови?

— А то кому-ж?...

— Ну, хто там упорядковував, не знаю. А тільки звінчав ся все таки він, робітник той... Та й пика-ж, повторю вам, невписана. Той, усе таки, був дійсно орел!

Виходить, навіть сї заходи Степанові пішли на користь Тимосії!... Мені пригадалась пророча ворожнеча Степанова і його відозва про хитрощі робітника. А про те я й тепер певний, що його роля була, як і завжди, пасивна: певно Маруся просто оженила його на собі... І поламана, і помята бурею вона змагалась відновити в собі жінку і господиню. Для сього їй потрібне було її хозяйство, увесь сей куточок. Для хозяйства потрібний господар. Усе се — лишень зверхня поволока, до якої, як слимак, ховалась хора душа...

А в тім... Хто знає? Іноді мені пригадувались часи, що провели ми на заїмці, Тимофієве оповіданє, палкі Марусині очі і майже болізне співчутє до сього оповідання. І мені спадало на гадку, що може бути, в їй, котра поривалась відновити в собі се-

лянку, сей Тимоха, що так легко зберіг у собі всі відмінні хлібороба, міг зачепити й інші струни...

Усе те, одначе, здалось мені надто туманним, складним, щоб переділитись сими поглядами з засідателем Федосієвим.

XIV.

Не що давно я дістав із тої місцевости довгий лист. Одна моя знайома відповідала докладно на мої питання про місця і людей.

„...Про Степана мені трудно було чогось дізнатись. Про нього якось усі забули. Марія-ж (по чоловікови Захарова) живе на „Далекій Заїмці“. Се місце користується де-якою славою, і начальство охоче селить там руських, на яких можна спуститись, як на хліборобів. Відай, що се початок будучого значного села. У Марії два сини, один виросток, чудовий робітник. Обоє балакають на українській мові краще ніж на російській. Тимофій також добрий робітник, але на загальний подив, справжня господиня — Марія. А в тім, вона виявляє до нього поверховні ознаки поважання. Іноді він напивається і під п'яну-руч бє її. Вона охоче розповідає про те... А. И., що живе недалеко і добре їх знає, каже, — що, — скільки се не дивно, — Марія пишається биттям „свого мужика“, чи як вона звиває, „чоловіка“...

— Вирівнялась, — подумав я перечитавши той лист. Мені знову пригадалась молода, понівечена модрина... Навіть биття се... Мабуть Марії спадає при тім на думку, що коли-б не було усього того, що вирвало її з рідного круга, — який будь „чоловік Тиміш“ також напивав ся-б, також вередував, так само бив-би її в рідному селі... На те він чоловік, свій, рідний, шлюбний.

У кожного свої розуміння про щастє...

За часів моїх молодощів один товариш оповів мені ось яку історію. Якось утративши лекцію він дійшов до останнього ступня біди і не їв майже два дні. На той час він дістав заклик до роботи. Він мляво йшов вулицями на заклик і думав, що навряд чи вистачить сили виконати загод. От як-би завдаток! Хоч рубель... власне — рубель!... І враз у його уяві з незвичайною яскравістю намалював ся жовтенький папірець. З сим принадним образом у голові він слухав пояснення замовника. На прикінці

той сам предклав завдаток і протяг... десять рублів. Студент мляво подивився на папір. Се було не те, що йому потрібно.

— Руб... сказав він з виразом тупої жадоби на голосі.

— Але дозвольте...

— Руб, руб, руб, — повторяв він невідступно. Замовщик здвигнув плечима, і студент дістав бажане. І в ту минуту він був щасливий...

Маруся теж відвоювала у долі свій рубель і — виходить, також щаслива. В листі моєї знайомої стояла ось яка приписка:

„Я перекладала А. И. Ваше не зовсім зрозуміле мені питання. Вона каже, що на сьмісі Марусиному нічого незвичайного не помітила. Взагалі вона вважає її за цілком нормальну людину“.

Виходить — Маруся вирівнялась... Я дочитав листа і в моїй голові яскраво повстали картини і спогади, котрими я поділився власне з читачем. Звістка про Марусю надала мені чуття деякого задоволення: очевидно, геройські змагання молодого надломленого істоти не пропали марно. Але коли дивлюсь тепер на декілька жовтїлих листочків, на яких я тоді-ж таки накладав у коротких рисах Степанове оповіданє — серце моє стискається мимовільним співчутєм. І крізь гарязди Далекої Заїмки хочеться заглянути в безвісну долю неспокоїного, незадоволеного, може давно вже пропавшого чоловіка...

Переклав із російського

Григорій Коваленко.

